

2

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่/ ขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคมในต่างประเทศ

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร

จัดทำโดย

โครงการวิจัยและพัฒนาประชาสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

โดยการสนับสนุนของ
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่/ ขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคมในต่างประเทศ : บทสำรวจพัฒนาการ สถานภาพ และนัยยะเชิงความคิด/ ทฤษฎีต่อการพัฒนาประชาธิปไตย*

รศ.ดร.ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร
คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

1. ความนำ

1.1 ความสำคัญของปัญหา

เริ่มตั้งแต่ต้นคริสต์ทศวรรษ 1970s เป็นต้นมา มีขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องของประชาชนธรรมดาเกิดขึ้นมากมายในประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้าในซีกโลกตะวันตก เช่น ขบวนการต่อต้านอาวุธนิวเคลียร์, ขบวนการสันติภาพ, ขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, ขบวนการเรียกร้องให้กลับไปสู่คำสอนดั้งเดิมของศาสนา, กลับ ไปสู่วัฒนธรรม/ภูมิปัญญาดั้งเดิมของตน, ขบวนการเรียกร้องสิทธิต่างๆ อย่างขบวนการสิทธิสตรี, ขบวนการสิทธิของคนพื้นเมืองดั้งเดิมในประเทศต่างๆ, ขบวนการสิทธิของคนรักร่วมเพศ หรือแม้แต่ขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องให้กินอาหารธรรมชาติอย่างขบวนการมังสะวิวัติ เป็นต้น การกล่าวเช่นนี้ มิได้หมายความว่าขบวนการเคลื่อนไหวเหล่านี้เกิดขึ้นอย่างทันทีทันใดในต้นปีคริสต์ทศวรรษ 1970s ซึ่งย่อมเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ ผู้เขียนเพียงต้องการชี้ให้เห็นว่า นับตั้งแต่ช่วงเวลาดังกล่าว ขบวนการเคลื่อนไหวเหล่านี้ เริ่มปรากฏให้เห็นเป็นรูปธรรมชัดเจน จนสามารถบอกถึงความแตกต่างไปจากขบวนการเคลื่อนไหวที่มีมาก่อนหน้ากล่าวอีกนัยหนึ่ง ผู้เขียนมีความเห็นว่า ขบวนการเคลื่อนไหวเหล่านี้ เป็นผลโดยตรงมาจากการเปลี่ยนแปลงของสังคม และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศสหรัฐอเมริกา เป็นผลโดยตรงมาจากบทเรียนและประสบการณ์ต่างๆ ที่ได้จากความรุนแรงวุ่นวายในสังคมในช่วงคริสต์ทศวรรษ 1960s ซึ่งถือเป็นทศวรรษที่สังคมอเมริกันเกิดความสับสนวุ่นวายและระส่ำระสายอย่างมาก จนดูราวกับว่าจะนำไปสู่การล่มสลายของสังคมอเมริกันเลยทีเดียว เพราะเป็นช่วงเวลาที่มีการเดินขบวนประท้วง และก่อการจลาจลวุ่นวายไปทั่วประเทศ (civil disorder) นับตั้งแต่ขบวนการประท้วงของนักศึกษาในมหาวิทยาลัยต่างๆ ที่ไม่เห็นด้วยกับนโยบายการทำสงครามเวียดนามของรัฐบาลสหรัฐฯ, เกิดขบวนการของพวกปุปผาชน (hippies) ที่ไม่ต้องการเป็นส่วนหนึ่งของระบบสังคม/วัฒนธรรมที่ดำรงอยู่ และขบวนการเรียกร้องสิทธิของคนอเมริกันผิวดำทั่วประเทศที่เรียกว่า civil rights movements เป็นต้น (ดูรายละเอียดและข้อถกเถียงต่างๆ เกี่ยวกับ

* บทความนี้ เป็นส่วนหนึ่งในองค์ประกอบที่ 1 ของโครงการวิจัยและพัฒนาประชาสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล และได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

เกี่ยวกับเหตุการณ์ในช่วงเวลาดังกล่าวได้ใน Burkhart and Kendrich, eds., 1971 และ Bellah, 1979) เป็นช่วงเวลาที่ประชาชนชาวอเมริกันส่วนใหญ่ลุกขึ้นมาใช้สิทธิในการไม่เชื่อฟังรัฐ (civil disobedience) อย่างแข็งขัน (ดูสาระสำคัญของสิทธิแบบนี้ได้ใน Zinn, 1978 และในหัวข้อที่ 3 และ 4 ของงานศึกษานี้) พร้อม ๆ กับการใช้ความรุนแรงของรัฐเข้าจัดการกับประชาชนผู้ประท้วงด้วยเช่นกัน ความวุ่นวาย เหล่านี้ในที่สุดก็นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงรูปธรรมในสังคมอเมริกันอย่างมากมาย ดังกรณีของนโยบาย/โครงการที่ไม่เลือกปฏิบัติ/สร้างความเป็นธรรมแก่ทุกคน ไม่มีการกีดกันปิดกั้นบนฐานของเพศ เชื้อชาติ ศาสนา ภาษา และวัฒนธรรมในการจ้างงาน การศึกษา และเรื่องอื่นๆ (the Affirmative Action Policy) เป็นต้น นอกจากนี้ ประสบการณ์ในช่วงคริสต์ทศวรรษ 1960s ยังนำไปสู่การคิดค้น ปรับปรุงขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชน ทั้งในประเทศสหรัฐอเมริกาเองและในประเทศอื่นๆ อีกด้วย

ขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องของประชาชนธรรมดาเหล่านี้ สร้างปริศนาที่ยิ่งใหญ่ให้กับบรรดานักทฤษฎีทางด้านสังคมศาสตร์ในช่วงนั้นอย่างมากว่าจะอธิบาย หรือทำความเข้าใจกับการปรากฏตัวขึ้นของขบวนการเคลื่อนไหวเหล่านี้ได้อย่างไร เนื่องจากทฤษฎีทางด้านสังคมศาสตร์เท่าที่มีอยู่ในขณะนั้น ไม่สอดคล้องกับสาระสำคัญของขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องเหล่านี้เลย เพราะประการแรก ขบวนการเหล่านี้ มิใช่ขบวนการเคลื่อนไหวบนฐานของชนชั้นใดเพียงชนชั้นเดียว อย่างขบวนการเคลื่อนไหวในอดีตที่ทฤษฎีมาร์กซิสต์พยายามจะอธิบาย, ประการที่สอง เรื่องที่เคลื่อนไหวเรียกร้องของขบวนการเหล่านี้ ก็มีใช้เรื่องแคบ ๆ เกี่ยวกับผลประโยชน์เฉพาะของกลุ่ม อย่างที่ทฤษฎีกลุ่มผลประโยชน์ในวิชารัฐศาสตร์ว่าไว้, ประการที่สาม ขบวนการเคลื่อนไหวเหล่านี้ ไม่ได้เรียกร้องผ่านกลไกทางการเมืองที่ดำรงอยู่อย่างเช่นพรรคการเมือง หรือนักการเมือง และก็ได้หวังพึ่งกลไกของรัฐอย่างขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องในอดีต แต่เคลื่อนไหวเรียกร้อง ด้วยตัวเอง เนื่องจากไม่เชื่อในความเป็นตัวแทนของระบบพรรคการเมือง และไม่เชื่อมั่นศรัทธาในความสามารถและความจริงใจของรัฐ, และ ประการสุดท้าย เป้าหมายของการเคลื่อนไหวเรียกร้องก็มีใช้เพื่อต้องการช่วงชิงอำนาจรัฐอย่างขบวนการเคลื่อนไหวในอดีต แต่ต้องการสร้างสิ่งที่เจอร์เก็น ฮาเบอร์มาส (Jurgen Habermas, 1981) นักทฤษฎีคนสำคัญแห่งสำนักทฤษฎีวิพากษ์สังคม (critical theory) เรียก ว่า “กติกากฎเกณฑ์ชุดใหม่ในการดำรงชีวิต” (the grammar of forms of life), หรือที่เออเนสโต ลาคลาว และช็องตาล มูฟ (Ernesto Laclau and Chantal Mouffe, 1985) สองนักทฤษฎีคนสำคัญแห่งสำนักหลังยุคมาร์กซิสม์ (post-Marxism) เรียกว่าการช่วงชิงการนำในการสร้างค่านิยม/ความหมายชุดใหม่ให้กับสิ่งที่ต่อสู้เรียกร้อง, หรือถ้าพูดในภาษาของมิเชล ฟูโก (Michel Foucault) นักคิด นักเขียน และนักปรัชญาชาวฝรั่งเศสที่มีชื่อเสียงแห่งสำนักหลังยุคสมัยใหม่/ หลังยุคโครงสร้างนิยม (postmodernism/ poststructuralism) ก็คือเป็นการเคลื่อนไหวเรียกร้องเพื่อสร้างวาทกรรม (discourse) ชุดใหม่ในเรื่องนั้น ๆ นั่นเอง (ดูรายละเอียดความคิดของฟูโกได้ใน ไชยรัตน์, 2540:บทที่ 3)

ภายใต้สภาวะการณ์เช่นนี้ ได้มีความพยายามจะอธิบายถึงการเกิดขึ้นของขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องเหล่านี้ในรูปของทฤษฎีต่างๆ มากมาย (ดูตัวอย่างใน Cohen, 1985 และ Offe,

1985) แต่มีทฤษฎีหรือคำอธิบายชุดหนึ่งที่ค่อนข้างเป็นที่นิยม และเริ่มได้รับการยอมรับจากคนในแวดวงวิชาการทางด้านสังคมศาสตร์มากขึ้นในปัจจุบัน ทฤษฎีหรือคำอธิบายชุดนี้เรียกรวมๆ และหลวมๆ ว่าการเมืองแบบใหม่และขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่” (the new politics and the new social movements; ดูรายละเอียดของคำอธิบายชุดนี้ได้ใน ไชยรัตน์, 2540:บทที่ 5) สารสำคัญหลักของคำอธิบายชุดนี้อยู่ที่การมองขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องของประชาชนธรรมดาข้างต้นว่า เป็นการตอบโต้กับปัญหาและความขัดแย้งชนิดใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคม เป็นความขัดแย้งที่วางอยู่บนฐานที่หลากหลายกว่าเรื่องของชนชั้น หรืออุดมการณ์ทางการเมืองอย่างในอดีต แต่รวมเอาเรื่องของเพศ (gender ไม่ใช่ sex), เชื้อชาติ (race ไม่ใช่ ethnic), ศาสนา (religion) และวัฒนธรรม (culture) เข้าไปด้วย ทำให้ความขัดแย้งชุดใหม่ที่เกิดขึ้นมีความยุ่งยาก และสลับซับซ้อนเกินกว่าที่สถาบันหลักทางการเมือง และสังคมที่ดำรงอยู่ จะสามารถแก้ปัญหาความขัดแย้งเหล่านี้ได้ จึงต้องหารูปแบบการเคลื่อนไหวเรียกร้องเพื่อปะทะกับปัญหาความขัดแย้งเหล่านี้ด้วยตัวเอง ในรูปของขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องแบบต่างๆ ข้างต้น (ดูตัวอย่างของขบวนการเคลื่อนไหวเหล่านี้ได้ในหัวข้อที่ 2)

กล่าวอีกนัยหนึ่ง นักทฤษฎีในแนวมองว่าโลกและสังคมได้เปลี่ยนแปลงไปมาก แต่ระบบการเมืองที่ดำรงอยู่ ไม่สามารถปรับเปลี่ยนได้ทัน ตามปัญหาไม่ทัน แก้ปัญหาใหม่ๆ ที่เผชิญอยู่ไม่ได้ จึงหันไปใช้ความรุนแรงเข้าจัดการกับปัญหา ทำให้ประชาชนเสื่อมศรัทธาในรัฐ รัฐบาล ฝ่ายค้าน รัฐสภา ฯลฯ เมื่อเสื่อมศรัทธาในระบบที่ดำรงอยู่ จึงไม่มีเหตุผลใดที่จะไปช่วงชิงอำนาจรัฐที่ไร้อำนาจในการแก้ปัญหาไว้ นอกจากหาทางสร้างแหล่งอำนาจใหม่ขึ้นมา เพื่อเป็นทางเลือกให้กับระบบ นั่นคือ การหันกลับไปสร้างสิ่งที่เรียกว่า “ประชาสังคม” (civil society) ให้เข้มแข็งขึ้นมานั่นเอง ความไม่ต้องการช่วงชิงอำนาจรัฐ แต่ต้องการสร้างความหมาย กฎเกณฑ์ กติกา หรือค่านิยมชุดใหม่ให้กับสิ่งที่เคลื่อนไหวเรียกร้อง ด้วยการลงมือเคลื่อนไหวเรียกร้องด้วยตัวเอง มากกว่าเรียกร้องผ่านระบบตัวแทนต่างๆ นี่เอง ทำให้บางครั้งมีการเรียกชื่อขบวนการเหล่านี้แตกต่างกันออกไปอีกมากมาย เช่น การเมืองเอกลักษณ์ (identity politics), ขบวนการเคลื่อนไหวด้านเอกลักษณ์ (identity movements), และขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคม (civil society movements) เป็นต้น

1.2 วัตถุประสงค์

วัตถุประสงค์ ประการแรก ของงานศึกษานี้อยู่ที่ความพยายามที่จะนำกรอบความคิด/ทฤษฎีชุดหนึ่งที่เรียกว่า “การเมืองแบบใหม่และขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่” (the new politics and the new social movements) มาใช้อธิบายหรือทำความเข้าใจบรรดาขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นในต่างประเทศ ในช่วงคริสต์ทศวรรษ 1970s เป็นต้นมา

วัตถุประสงค์ ประการที่สอง อยู่ที่ความพยายามที่จะเชื่อมโยงบรรดาขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องเหล่านี้ กับผลลัพธ์เชิงรูปธรรมและนัยยะเชิงความคิด/ทฤษฎีที่เกิดขึ้น ผลลัพธ์เชิงรูปธรรมที่โดดเด่นมากประการหนึ่งที่เกิดจากการเคลื่อนไหวเรียกร้องของขบวนการเหล่านี้ ได้แก่

การกลับมาใหม่ของมโนทัศน์เรื่อง “ประชาสังคม” (civil society), “ความเป็นการเมือง” (the political), “ความเป็นพลเมือง” (citizenship), และ “สิทธิในการไม่เชื่อฟังรัฐของประชาชน” (civil disobedience) (ดูรายละเอียดในหัวข้อที่ 3 และ 4) การกลับมาใหม่ของบรรดามโนทัศน์เหล่านี้ กำลังนำเราไปสู่การขบคิดทบทวนเกี่ยวกับทฤษฎีประชาธิปไตยแบบอื่น ๆ ด้วย (ดูรายละเอียดในหัวข้อที่ 4 และ 5),

สำหรับวัตถุประสงค์ ประการสุดท้าย ของงานศึกษานี้ได้แก่ ความพยายามที่จะจุดประกายความคิด อันจะนำไปสู่การอภิปราย ถกเถียง รวมตลอดถึงการขบคิดทบทวนเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชน การพัฒนาประชาสังคม และการพัฒนาประชาธิปไตยในสังคมไทยต่อไป

1.3 วิธีการศึกษา

งานศึกษานี้จะทำการสำรวจ วิจัย และตีความเอกสาร (documentary research/textual interpretation) เป็นหลัก เพื่อจัดระบบระเบียบความคิด อันจะนำไปสู่การเข้าใจพัฒนาการ สถานภาพ และนัยยะเชิง ความคิด/ทฤษฎีของบรรดาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่/ขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคมในต่างประเทศ ที่เริ่มปรากฏให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรม ประมาณต้นคริสต์ทศวรรษ 1970s เป็นต้นมา โดยจะเริ่มต้นศึกษาจากตัวอย่างรูปธรรมจริงที่เกิดขึ้นในประเทศต่าง ๆ เพื่อค้นหาลักษณะร่วม และลักษณะเฉพาะของขบวนการเคลื่อนไหว เหล่านี้ ในรูปของการให้รายละเอียดและข้อสังเกตต่าง ๆ อันจะนำไปสู่การอภิปราย ถกเถียง และการขบคิดทบทวนเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในบริบทของสังคมไทยต่อไป สำหรับ ตัวอย่างรูปธรรมที่ผู้เขียนจะหยิบยกมาศึกษาในที่นี้มี 5 ตัวอย่าง โดยแยกออกเป็น 3 ประเภทด้วยกัน ได้แก่ (1) ขบวนการเรียกร้องประชาธิปไตย โดยใช้ขบวนการโซลิดาริตี (Solidarity) ในประเทศโปแลนด์เป็นตัวอย่าง, (2) ขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยใช้ขบวนการเอิร์ธเฟิร์ส (Earth First!) ในประเทศสหรัฐอเมริกาเป็นตัวอย่าง, และ (3) ขบวนการเรียกร้องสิทธิ โดยใช้ขบวนการเรียกร้องสิทธิในการทำงานนอกบ้านของสตรีในประเทศอินเดียและบังคลาเทศ, ขบวนการเรียกร้องสิทธิในการปกครองตนเองของคนพื้นเมืองดั้งเดิมหรือคนอินเดียในลาตินอเมริกา, และขบวนการเรียกร้องสิทธิของสตรีอินเดียในประเทศแคนาดาเป็นตัวอย่าง รายละเอียดและข้อสังเกตต่าง ๆ เกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวเหล่านี้ ผู้เขียนจะได้กล่าวถึงในหัวข้อที่ 2 นอกจากนี้ ผู้เขียนจะได้พยายามเชื่อมโยงผลจากการศึกษาบรรดาตัวอย่างต่าง ๆ เหล่านี้ กับผลกระทบที่เกิดขึ้นจริง และนัยยะเชิงความคิด/ทฤษฎี ต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลกระทบต่อรูปแบบและการเคลื่อนไหวของขบวนการประชาชน และการพัฒนาประชาธิปไตย

2. ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่/ขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคมในต่างประเทศ

การเลือกหยิบยกตัวอย่างของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่/ขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคมในต่างประเทศมาอภิปรายในที่นี้ ผู้เขียนกระทำด้วยความระมัดระวัง และด้วยความตระหนักอย่างถึงถึงความแตกต่างที่สำคัญระหว่างสิ่งที่เรียกว่า “ตัวอย่าง” กับ “ตัวแทน” เพราะดังที่ ฌาร์ค แดร์ริดา (ดู Derrida, 1992a) นักปรัชญาชาวฝรั่งเศสที่มีชื่อเสียงโด่งดังในปัจจุบันอีกท่านหนึ่ง ได้ชี้ให้เห็นอย่างน่าประทับใจว่า สิ่งที่เรียกว่า “ตัวอย่าง” นั้น มีตรรกะของตัวเอง กล่าวคือ ถ้าตัวอย่างใดถูกหยิบยกมาใช้เป็นตัวอย่างบ่อยๆ สม่าเสมอๆ และยาวนาน ก็จะทำให้แปรสภาพจากตัวอย่าง (example) กลายเป็น “ยอดตัวอย่าง” (exemplar) หรือ “ตัวแทน” ไป ดังกรณีของสิ่งที่เรียกว่า “ยุโรป” (Europe) ซึ่งมีได้มีความหมายเพียงประเทศต่างๆ ในทวีปยุโรป แต่สิ่งที่เรียกว่า “ยุโรป” มีฐานะเป็นตัวแทนของสิ่งที่เรียกว่า “ตะวันตก” และเป็นตัวแทนของอารยธรรมของมนุษยชาติเลยทีเดียว ในทำนองเดียวกัน ผู้เขียนมีความเห็นว่าสิ่งที่เรียกว่า “ตะวันตก” เองก็มีใช้เพียงตัวอย่างหนึ่งของสังคมมนุษย์ เพราะเมื่อมีการหยิบยกมาเป็นตัวอย่างเปรียบเทียบกับเสมอๆ สิ่งที่เรียกว่า “ตะวันตก” ก็แปรสภาพจากตัวอย่างกลายเป็น “ยอดตัวอย่าง” ของสังคมมนุษย์ ที่สังคมมนุษย์แบบอื่นๆ ต้องลอกเลียนแบบอย่างให้เหมือนดังที่นิยม เรียกขานกันสั้นๆ ในแวดวงวิชาการตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นต้นมากระแสนี้ว่า “การพัฒนา” (development) หรือ “การทำให้ทันสมัย” (modernization) นั่นคือ ความแตกต่างที่สำคัญระหว่าง “ตัวอย่าง” กับ “ตัวแทน” อยู่ที่ เรื่องของอำนาจ เมื่อเป็นตัวแทนแล้ว ก็สามารถวางแบบอย่าง/มาตรฐานให้กับสิ่งอื่นๆ ได้ และนี่คือเหตุผลสำคัญที่แดร์ริดาเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนหัวหรือชื่อเรียกของสิ่งที่เรียกว่า “ยุโรป” ในปัจจุบันเสียใหม่ (The Other Heading) ดังชื่อหนังสือของเขา (ดูเปรียบเทียบกับงานที่จุดประกายความคิดเกี่ยวกับสถานภาพของสิ่งที่เรียกว่า “ยุโรป” ในปัจจุบันได้ใน Kearney, ed., 1992)

ฉะนั้น บรรดากรณีศึกษาต่างๆ ที่ผู้เขียนจะเลือกหยิบยกมาอภิปรายในที่นี้ จึงต้องการให้มีฐานะเป็นเพียงตัวอย่างมิใช่ตัวแทนของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่/ ขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคมในต่างประเทศ โดยจะเลือกหยิบยกมาอภิปรายเพียง 3 ประเภทใหญ่ๆ ได้แก่ (1) ขบวนการเรียกร้องประชาธิปไตย, (2) ขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, และ (3) ขบวนการเรียกร้องสิทธิ เนื่องจากเห็นว่าน่าจะเป็นการเพียงพอที่จะให้ภาพของความสลับซับซ้อน ความคล้ายคลึง และความแตกต่างของบรรดาขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องเหล่านี้ได้ และจะเป็นพื้นฐานสำคัญในการอภิปรายถกเถียง และขบคิดเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคม ในบริบทของสังคมไทยต่อไปในอนาคต

2.1 โซลิดาริตี: ขบวนการเรียกร้องประชาธิปไตยในประเทศโปแลนด์

ขบวนการโซลิดาริตี (Solidarity) เป็นผลมาจากการประท้วงอย่างสันติวิธีของแรงงานโปแลนด์ในปี ค.ศ.1980 เพื่อเรียกร้องสิทธิของแรงงาน และรัฐบาลคอมมิวนิสต์ของโปแลนด์ในขณะนั้น ยอมรับในสิทธิการรวมตัวของแรงงาน และนำไปสู่การก่อตั้งสหภาพแรงงานเสรีแห่งแรกในโลกคอมมิวนิสต์ ในความหมายที่ไม่อยู่ภายใต้การบงการของพรรคคอมมิวนิสต์ ฉะนั้น ขบวนการโซลิดาริตี จึงถือได้ว่าเป็นการปฏิวัติแบบสันติ (the peaceful revolution) และส่งผลสะเทือนไปทั่วโลก ทั้งค่ายคอมมิวนิสต์และค่ายโลกเสรี (ดู Dobbs, Karol, Trevison, 1981:48-85) นั่นคือ การเรียกร้องประชาธิปไตยในประเทศโปแลนด์ซึ่งเป็นประเทศหนึ่งที่มีความสำคัญมากในภูมิภาคที่เรียกว่ายุโรปตะวันออก (Eastern Europe) เท่ากับเป็นการท้าทายอำนาจการนำของพรรคคอมมิวนิสต์ โซเวียต ขณะเดียวกันการเรียกร้องประชาธิปไตยของแรงงานในประเทศโปแลนด์ ก็เท่ากับเป็นการชูระบบคุณค่าของโลกเสรีตะวันตก ดังนั้น การเคลื่อนไหวเรียกร้องประชาธิปไตยของแรงงานในประเทศโปแลนด์ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1980 จึงเป็นสนามของการทำสงครามจิตวิทยาาระหว่างสองอุดมการณ์หลักที่ขัดแย้งทำสงครามเย็นกันมาตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สอง เมื่อเป็นเช่นนี้ ทั้งโลกคอมมิวนิสต์และโลกเสรีนิยม ต่างก็ให้ความสนใจกับการเคลื่อนไหวครั้งนี้อย่างมาก แต่ด้วยเหตุผลที่แตกต่างกัน

ขบวนการโซลิดาริตีในประเทศโปแลนด์ เริ่มต้นจากการประท้วงด้วยการนัดหยุดงานของแรงงานในโรงงานทำรถแทรกเตอร์ในเมืองเอร์ซัส (Ursus) ในเดือนกรกฎาคม ปี 1980 เพราะไม่พอใจกับการประกาศขึ้นราคาอาหารโดยเฉพาะเนื้อสัตว์ของรัฐบาลโปแลนด์ ซึ่งทำให้แรงงานได้รับความเดือดร้อนอย่างมาก จากนั้นการนัดหยุดงานก็ลุกลามไปยังโรงงานประกอบรถยนต์ในเมืองซีแรน (Zeran) รัฐบาลโปแลนด์มีท่าทีที่อ่อนโยนกว่าการประท้วงที่เคยมีมา ท่าทีของรัฐบาลคอมมิวนิสต์โปแลนด์ต่อการเคลื่อนไหวของแรงงานในปี 1980 นับว่าน่าสนใจยิ่ง เพราะนับตั้งแต่การเดินขบวนประท้วงของแรงงานโปแลนด์ครั้งแรกในปี 1956 จนถึงการประท้วงในปี 1970 และ 1976 รัฐบาลโปแลนด์จะใช้มาตรการที่เด็ดขาดและรุนแรงเข้าปราบปรามผู้ประท้วง ส่งผลให้เกิดการสูญเสียชีวิตของประชาชนเป็นจำนวนมาก แม้แต่การประท้วงของนักศึกษามหาวิทยาลัยวอร์ซอว์ (Warsaw University) ในปี 1968 ก็ถูกรัฐบาลโปแลนด์ปราบปรามอย่างรุนแรงเช่นกัน แต่การประท้วงของแรงงานในปี 1980 รัฐบาลโปแลนด์กลับส่งเจ้าหน้าที่ของรัฐมาเจรจากับคนงานที่ประท้วง พร้อมรับปากว่าจะเพิ่มค่าแรงให้คนงาน พร้อมกับจะยังไม่ประกาศขึ้นราคาอาหารชนิดอื่นเช่นเบคอนด้วย นอกจากนี้ รัฐบาลโปแลนด์ยังพยายามสกัดกั้นการติดต่อระหว่างคนงานในโรงงานต่าง ๆ แต่ก็ไม่ได้ผล คนงานในเมืองต่าง ๆ ก็ลุกขึ้นมาประท้วง เพื่อเรียกร้องให้ได้รับข้อเสนอ แบบเดียวกับของแรงงานที่เมืองเอร์ซัส และซีแรน การประท้วงนัดหยุดงานลุกลามไปเรื่อย ๆ จนมาถึงโรงงานอู่ต่อเรือที่เมืองท่ากาดังส์ (Gdansk) ในเดือนสิงหาคม ปี 1980 พร้อม ๆ กับการเพิ่มข้อเรียกร้องจากเรื่องราคาสินค้าอุปโภคบริโภคมาเป็นเสรีภาพ สิทธิในการได้รับสวัสดิการของแรงงานเช่นข้าราชการของรัฐ รวมตลอดถึงการเรียกร้องในเรื่องเสรีภาพของสื่อมวลชนด้วย (ดูรายละเอียดใน Kurczewski, 1993: chs. 7,8) และที่ เมืองกาดังส์ การเรียกร้อง

ของคณงานพุ่งประเด็นไปสู่การตั้งสหภาพแรงงานเสรี เนื่องจากไม่พอใจที่ผู้บริหารมีคำสั่งปลดผู้นำคณงานของอู่ต่อเรือ กาดังส์คนหนึ่ง ที่นำไปปลิวของฝ่ายประท้วงไปแจกให้กับคณงาน ประกอบกับการประท้วงของคณงานที่อู่ต่อเรือเมืองกาดังส์ได้ผู้นำการเคลื่อนไหวที่มีประสบการณ์ การต่อต้านรัฐบาลอย่างโจ่งแจ้งและมีความสามารถในการจัดการการเคลื่อนไหวชื่อ เล็ช วาเลนซ่า (Lech Walesa, ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับประวัติของนายวาเลนซ่าได้ใน Kurski, 1993) มาร่วม ทำให้การเคลื่อนไหวเรียกร้องมีความเข้มข้นและจริงจังยิ่งขึ้น

ในระยะแรกนั้น สิ่งที่คณงานที่เมืองกาดังส์เรียกร้องมี 2 ข้อ คือ สิทธิในการตั้งสหภาพแรงงานเสรี และสิทธิในการนัดหยุดงานประท้วงของคณงาน เมื่อการประท้วงขยายตัวออกไป และมีส่วนอื่น ๆ ของสังคมมาร่วมสนับสนุนการประท้วง เช่น ปัญญาชน ผู้นำศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก และประชาชนทั่วไป ข้อเรียกร้อง 2 ประการข้างต้น ก็ได้รับการแก้ไขปรับปรุงในรายละเอียด จนกลายเป็นข้อเรียกร้องต่าง ๆ รวม 21 ข้อ เพื่อใช้ในการเจรจาต่อรองกับรัฐบาล คอมมิวนิสต์ของโปแลนด์ ข้อเรียกร้องเหล่านี้มีมากกว่าการขอขึ้นค่าแรงงาน สวัสดิการคณงาน แต่รวมถึงเรื่องสังคม-การเมืองด้วย เช่น การให้เสรีภาพแก่สื่อมวลชน ไม่มีการลอบสังหารผู้นำคณงาน ปลอ่ยนักโทษการเมือง ข้าราชการไม่ควรได้รับอภิสิทธิ์มากกว่าประชาชน/ คณงาน (the red bourgeoisie) เป็นต้น ผลของการเจรจาต่อรองนำไปสู่การยอมรับในการจัดตั้งสหภาพแรงงานเสรีที่ชอบด้วยกฎหมายแห่งแรกในโลกคอมมิวนิสต์ขึ้น เมื่อวันที่ 31 สิงหาคม 1980 ภายใต้ชื่อว่า "โซลิดาริตี"

มีคำถามเกิดขึ้นมากมายจากการเคลื่อนไหวของคณงานในประเทศโปแลนด์เมื่อกลางปี ค.ศ.1980 จนนำไปสู่การจัดตั้งขบวนการแรงงานเสรีโซลิดาริตีได้สำเร็จ เช่น ทำไมคณงานในประเทศโปแลนด์ จึงสามารถทำได้สำเร็จภายใต้ระบบเผด็จการอำนาจนิยม, อะไรคือลักษณะเด่นของขบวนการโซลิดาริตี ที่แตกต่างไปจากขบวนการเคลื่อนไหวในอดีตของประเทศโปแลนด์, และทำไมรัฐบาลโปแลนด์จึงไม่ใช้วิธีการปราบปรามอย่างรุนแรงและเหี้ยมโหดอย่างที่เคยปฏิบัติมาในอดีต หรืออย่างที่ประเทศคอมมิวนิสต์อื่นๆ จัดการกับประชาชนผู้ก่อการประท้วงอย่างกรณีของ

การปราบปรามผู้ประท้วงเพื่อเรียกร้องประชาธิปไตย ที่จตุรัสเทียนอันเหมิน ในประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนเมื่อต้นเดือนมิถุนายน ปี ค.ศ.1989 แต่หันมาใช้วิธีการเจรจาต่อรองกับคณงาน เป็นต้น การที่จะตอบคำถามเหล่านี้ได้ ผู้เขียนเข้าใจว่า นอกจากเราจะต้องมีพื้นฐานความรู้เกี่ยวกับสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ของประเทศโปแลนด์แล้ว (ดูงานของ Taras, 1986 เป็นตัวอย่าง) เรายังจะต้องมีความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า การเมืองแบบใหม่ และขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่/ ขบวนการเคลื่อนไหวประชาชนสังคมอีกด้วย

นอกจากความล้มเหลวของการพัฒนาเศรษฐกิจที่ลอกเลียนแบบอย่างมาจากสหภาพโซเวียต และเป็นผลให้คุณภาพชีวิตของประชาชนในประเทศโปแลนด์ตกต่ำลงอย่างมากแล้ว, มีเหตุผลประการหนึ่งที่ผู้เขียนคิดว่ามีความสำคัญมาก ที่ทำให้ขบวนการเรียกร้องประชาธิปไตย

โซลิดาริตีได้รับการสนับสนุนจากคนงานและประชาชน/สังคมในประเทศโปแลนด์อย่างท่วมท้น นั่นคือ ขบวนการโซลิดาริตี นำเสนอทางเลือกที่สามให้กับประชาชนโปแลนด์ เป็นทางเลือกที่สมจริง และสอดคล้องกับสภาวะการณ์ภายในของประเทศโปแลนด์อย่างยิ่ง กล่าวคือ ประชาชนโปแลนด์ทุกคน ขาดซึ่งถึงขีดจำกัด ของตัวเอง ขาดซึ่งในระบอบอำนาจธิปไตยแบบจำกัด (limited sovereignty) ว่าไม่สามารถเคลื่อนไหวเรียกร้องอะไรได้มากนัก เนื่องจากมีทั้งพรรคคอมมิวนิสต์โปแลนด์และพรรคคอมมิวนิสต์รัสเซียครอบงำ เพราะฉะนั้น การเคลื่อนไหวเรียกร้องแบบปฏิวัติด้วยการยึดอำนาจรัฐ ล้มล้างรัฐบาลโปแลนด์, หรือการเรียกร้องให้ประเทศโปแลนด์ออกจากการครอบงำของสหภาพโซเวียต อย่างที่ประเทศอังกฤษพยายามกระทำในปี 1956 และถูกกองทัพรัสเซียปราบปรามอย่างรุนแรงภายใต้ข้ออ้างของข้อตกลงที่เมืองวอร์ซอร์ จึงเป็นทางเลือกที่เลือนลอยอย่างยิ่ง ดังนั้น การช่วงชิงอำนาจรัฐจึงมิใช่เป้าหมายของขบวนการโซลิดาริตี ขณะเดียวกัน การเรียกร้องให้มีประชาธิปไตย ด้วยการลอกเลียนแบบอย่างของสังคมตะวันตก ที่เน้นกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินส่วนบุคคล ก็เป็นสิ่งที่ไม่สอดคล้องและไม่คุ้นเคยกับวิถีชีวิตของคนโปแลนด์ ยิ่งไปกว่านั้น การเรียกร้องประชาธิปไตยแบบตะวันตก ก็ล่อแหลมต่อการถูกปราบปรามอย่างรุนแรงจากกองทัพโซเวียต ดังกรณีของประเทศเชโกสโลวาเกียในปี ค.ศ. 1968 ดังนั้น ทางเลือกที่สามจึงเป็นทางออกที่ดีที่สุด คือการเรียกร้องสิทธิ-เสรีภาพของประชาชนเพิ่มมากขึ้น ภายใต้ระบบที่เป็นอยู่ในรูปของสหภาพแรงงานเสรี มากกว่าการจัดตั้งพรรคการเมืองและการปกครองแบบรัฐสภา

กล่าวอีกนัยหนึ่ง การเคลื่อนไหวของขบวนการโซลิดาริตีในประเทศโปแลนด์ เป็นการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างความแข็งแกร่งให้กับประชาสังคม (civil society) นั่นเอง ทำให้เส้นแบ่งระหว่างรัฐกับประชาชน/ประชาสังคมเด่นชัดขึ้น เพราะสำหรับประชาชนชาวโปแลนด์แล้ว อะไรที่เป็นของรัฐ เกี่ยวข้องกับรัฐ เป็นสิ่งที่ต่อต้านความเป็นชาติ เป็นพวกไม่รักชาติ เนื่องจากมองว่ารัฐบาลโปแลนด์เป็นเพียงร่างทรงของประเทศรัสเซีย ในขณะที่อะไรที่ไม่เกี่ยวข้องกับรัฐ ต่อต้านรัฐ ถือเป็นความรักชาติ และขบวนการโซลิดาริตีก็ถูกจัดวางไว้ในบริบทนี้ คือเป็นขบวนการที่ไม่เป็นส่วนหนึ่งของรัฐ ไม่เป็นส่วนหนึ่งของระบบที่ดำรงอยู่ และก็ไม่ใช้พรรคการเมือง เพราะรู้ว่าไม่สามารถทำอะไรได้มากภายใต้การครอบงำของพรรคคอมมิวนิสต์รัสเซียดังกล่าวมาแล้วข้างต้น แต่มีฐานะเป็นสหภาพแรงงานอิสระ เป็นฝ่ายค้านของพรรคคอมมิวนิสต์โปแลนด์โดยปริยาย ยิ่งไปกว่านั้น สิ่งที่ขบวนการโซลิดาริตีทำ ก็เป็นการเคลื่อนไหวแบบทดลอง แสวงหา หรือลองผิดลองถูกบนพื้นฐานของประสบการณ์ที่ผ่านมา มากกว่าการตั้งเป้าหมายในอุดมคติที่ชัดเจนไว้ล่วงหน้า อย่างขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องในอดีต

ส่วนสาเหตุที่รัฐบาลคอมมิวนิสต์โปแลนด์ ไม่ใช้วิธีการปราบปรามผู้ประท้วงในปี 1980 อย่างรุนแรง ก็เนื่องมาจากภาวะเศรษฐกิจที่ตกต่ำอย่างมากในโปแลนด์ ซึ่งมีมาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน ประกอบกับถ้าหากปล่อยให้มีการปะทะกันขึ้น ก็ยังสร้างความเสียหายให้กับระบบเศรษฐกิจเพิ่มมากขึ้น และยิ่งล่อแหลมต่อการถูกแทรกแซงโดยกองทัพรัสเซีย เหมือนกับที่รัสเซียเคยกระทำกับประเทศอังกฤษในปี 1956 และประเทศเชโกสโลวาเกียในปี 1968 นอกจากนี้ ใน

หมู่ผู้นำพรรคคอมมิวนิสต์โปแลนด์เอง ก็มีความคิดเห็นแตกแยกกัน ทำให้ไม่มีเอกภาพพอที่จะจัดการกับการประท้วงอย่างรุนแรงและโหดร้ายอย่างกรณีของเทียนอันเหมินในประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน สำหรับประเทศรัสเซียเอง ก็พยายามโดดเดี่ยวโปแลนด์ เพราะเกรงว่าถ้าหากปล่อยให้มีการเคลื่อนไหวเรียกร้องสำเร็จ ก็อาจจะเป็นตัวหอกให้กับประเทศอื่น ๆ ในยุโรปตะวันออกเลียนแบบอย่าง มีการเตรียมพร้อม/ซ้อมรบของกองทัพรัสเซียภายใต้ข้ออ้างของวอร์ซอร์เพื่อข่มขู่ขบวนการโซลิดาริตี ขณะเดียวกันในประเทศตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งประธานาธิบดีโรนัลด์ เรแกน แห่งประเทศสหรัฐอเมริกา ก็ได้แสดงเจตนารมณ์อย่างแน่วแน่ว่าจะช่วยปกป้องโปแลนด์หากถูกแทรกแซงโดยกองทัพรัสเซีย ทำให้รัสเซียเกิดความลังเลในการใช้กำลังทหารเข้าจัดการกับ สถานการณ์ภายในของประเทศโปแลนด์

ความสำเร็จอีกประการหนึ่งของขบวนการโซลิดาริตี คือความสามารถของผู้นำอย่างนายวาเลนซ่า ซึ่งฉลาดในการใช้สื่อเพื่อเผยแพร่การเคลื่อนไหวเรียกร้องของตนให้กว้างขวางออกไป ซึ่งแตกต่างไปจากผู้นำการเคลื่อนไหวครั้งก่อน ๆ ในประเทศโปแลนด์ และในประเทศคอมมิวนิสต์อื่น ๆ ที่กลัวการถูกถ่ายรูป เพราะจะทำให้ตำรวจสามารถติดตามจับกุมได้ง่าย ยุทธศาสตร์ในการเคลื่อนไหวก็ใหม่ คือแทนการใช้ความรุนแรงเข้าปะทะกับเจ้าหน้าที่ของรัฐบนท้องถนน ก็หันมาใช้ในการเรียกร้องอย่างสันติในโรงงานทั่วประเทศ เพื่อสร้างเงื่อนไขเจรจาต่อรองกับ รัฐบาลโปแลนด์ การออกสื่อของขบวนการโซลิดาริตี ทำให้ทั้งรัฐบาลโปแลนด์และรัฐบาลโซเวียต ไม่สามารถใช้ความรุนแรงเข้าจัดการกับขบวนการประท้วงได้อย่างที่ผ่านมา เพราะเกรงว่าจะถูกประชาคมโลกประณาม

ลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งของขบวนการโซลิดาริตี คือไม่มีความเชื่อถือศรัทธาในรัฐบาลโปแลนด์ เพราะเห็นว่าไม่มีความสามารถในการบริหาร-จัดการกับระบบเศรษฐกิจ การลอกเลียนแบบอย่างการพัฒนาจากรัสเซีย ไม่ช่วยให้ชีวิตความเป็นอยู่ของคนในประเทศโปแลนด์ดีขึ้น ไม่เชื่อในคำมั่นสัญญาของรัฐบาล นักการเมือง จึงลุกขึ้นมาเคลื่อนไหวเรียกร้องด้วยตัวเองจากการเคลื่อนไหวครั้งนี้ ทั้งขบวนการโซลิดาริตี และตัวนายวาเลนซ่าเอง กลายเป็น "ความหวังใหม่" ของชาวโปแลนด์ กลายเป็นสัญลักษณ์เพื่อนำไปสู่การต่อสู้เรียกร้องประชาธิปไตยในประเทศโปแลนด์ และในประเทศเผด็จการอื่น ๆ ด้วย

แต่ขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคมในโปแลนด์อย่างขบวนการโซลิดาริตี ก็มีอายุได้เพียง 15 เดือนเท่านั้น เพราะในวันที่ 31 ธันวาคม 1981 รัฐบาลโปแลนด์ภายใต้การนำของนายพลจาร์ูเซลสกี (Jaruzelski) ก็ประกาศกฎอัยการศึก และนำระบบเผด็จการเบ็ดเสร็จกลับมาใช้ในประเทศโปแลนด์อีกครั้ง การยึดอำนาจของนายพลจาร์ูเซลสกีเท่ากับเป็นการประกาศสงครามกับประชาสังคมในโปแลนด์ และทำให้ขบวนการโซลิดาริตียุติบทบาททางการเมือง และกลายเป็นขบวนการนอกกฎหมายไป มีการลอบสังหารผู้นำขบวนการโซลิดาริตี โดยเฉพาะการลอบฆ่าบาดเจ็บที่สนับสนุนขบวนการโซลิดาริตีที่ชื่อ Jerzy Popieluszko ในเดือนตุลาคม ปี 1984 เหตุการณ์ครั้งนี้สร้างความไม่พอใจให้กับประชาชนโปแลนด์อย่างมาก จากปี 1981 - 1985 ขบวนการโซลิดาริตีก็เปิด

การเคลื่อนไหวใต้ดิน และเคลื่อนไหวใน ปริณิเทศของวัฒนธรรม มากกว่าการเมืองในรูปของการออกเอกสารใต้ดินต่างๆ เพื่อเป็นทางเลือกให้กับประชาชน นอกเหนือไปจากเอกสารของทาง การ/ของรัฐ ไม่ว่าจะเป็นหนังสือพิมพ์ จดหมายข่าว วารสาร นิยาย เรื่องสั้น กวีนิพนธ์ บทกลอน เพื่อสร้างวัฒนธรรมอีกแบบขึ้นมามีชีวิตชีวาวัฒนธรรมของรัฐ มีการประท้วงเชิงสัญลักษณ์แบบ ต่างๆ เช่น โยนหนังสือพิมพ์ของทางราชการทิ้งถึงขยะ ไม่อ่าน ไม่รับรู้การโฆษณาชวนเชื่อของรัฐ, หันจอภาพโทรทัศน์ไปที่หน้าต่าง เพื่อบ่งบอกให้รู้ว่าไม่ต้องการรับฟังข่าวสารของรัฐ, หากเป็นการ ชมละคร หรือการแสดงต่างๆ ที่รัฐบาลเป็นผู้จัด ก็จะใช้วิธีหัวเราะเยาะ หรือไม่ก็ใช้วิธีปรบมือ แสดงการชื่นชมแบบไม่ถูกกาลเทศะ หรือปรบมือไม่ยอมหยุดเมื่อละครจบ เป็นต้น (ดูราย ละเอียดใน Taras, 1986:168-172) สิ่งเหล่านี้คือตัวอย่างรูปธรรมของวัฒนธรรมใต้ดินของพวกเขา โซลิดาริตี เป็นการประท้วงในเชิงสัญลักษณ์ เพื่อลดความน่าเชื่อถือศรัทธาของรัฐโปแลนด์ลง

ในปี 1983 นายวาเลนซาผู้นำขบวนการนอกกฎหมายโซลิดาริตี ได้รับรางวัลโนเบลสาขาสันติภาพ รางวัลดังกล่าว นอกจากจะทำให้ตัวนายวาเลนซาที่มีชื่อเสียง และเป็นที่ยอมรับในสังคมโลกมากขึ้นแล้ว ยังช่วยทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวใต้ดินของคนงานโปแลนด์คึกคักขึ้นมาอีกด้วย ในปี 1987 ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำมากจนรัฐบาลทหารไม่สามารถแก้ปัญหาอะไรได้ รัฐบาลทหารขอความเห็นชอบจากประชาชนในนโยบายเศรษฐกิจ แต่นายวาเลนซาและขบวนการนอกกฎหมายโซลิดาริตี เรียกร้องให้ประชาชนคว่ำบาตรไม่ไปออกเสียงแสดงประชามติ มีการประท้วงของคนงานในเมืองต่างๆ รัฐบาลของนายพลจาร์เซลสกีไม่สามารถแก้ปัญหาอะไรได้ ขบวนการโซลิดาริตีจึงออกมาเคลื่อนไหวเรียกร้อง เพื่อเจรจาต่อรองกับรัฐบาลครั้งใหม่ เดือนพฤศจิกายน ปี 1988 มีการอภิปรายทางโทรทัศน์ระหว่างนายวาเลนซากับตัวแทนของรัฐบาลในหัวข้อ "สภาพแรงงานเสรี" ผลจากการอภิปรายสร้างแรงกดดันในสังคมโปแลนด์อย่างมาก จนรัฐบาลเผด็จการต้องหันมาเจรจากับขบวนการโซลิดาริตีใหม่ และในที่สุดก็นำไปสู่การเลือกตั้งใหญ่ ผลการเลือกตั้ง ผู้สมัครของขบวนการโซลิดาริตีได้รับการเลือกตั้งมากที่สุด แต่ก็ไม่ได้เข้ามาบริหารประเทศ ปล่อยให้ นักการเมืองชื่อ Tadeusz Mazowiecki เป็นนายกรัฐมนตรี ส่วนนายพลจาร์เซลสกีเป็นประธานาธิบดี ซึ่งเป็นตำแหน่งใหม่ที่เพิ่งถูกสร้างขึ้น ส่วนนายวาเลนซา กลับไปเป็นผู้นำขบวนการโซลิดาริตีตามเดิม เพื่อทำหน้าที่ควบคุมตรวจสอบการทำงานของรัฐบาล เดือนมกราคม 1990 มีการเลือกตั้งประธานาธิบดีคนใหม่เนื่องจากนายพลจาร์เซลสกีเกษียณ และนายวาเลนซาได้รับเลือกตั้งให้เป็นประธานาธิบดีของโปแลนด์ ปี 1996 นายวาเลนซาไม่ได้รับการเลือกตั้ง ก็กลับมาทำงานในฐานะคนงานอยู่ต่อเรื่อยที่เมืองท่ากาดังส์ตามเดิม!

เท่าที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น จะเห็นว่าขบวนการโซลิดาริตีในประเทศโปแลนด์ ถือเป็นตัวอย่งรูปธรรมหนึ่งที่เด่นชัดที่สุดของขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคมร่วมสมัยในต่างประเทศ และเป็นขบวนการเคลื่อนไหวที่ได้รับความสนใจจากทั่วโลก ผ่านการโฆษณาชวนเชื่อของสื่อชนิดต่างๆ ในประเทศประชาธิปไตยตะวันตก ความโดดเด่นของขบวนการโซลิดาริตีในฐานะที่เป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่อยู่ที่ มิได้เคลื่อนไหวเพื่อต้องการช่วงชิงอำนาจรัฐ แต่เรียกร้องความเป็นอิสระจากรัฐ เพื่อสร้างประชาสังคมให้ฐานะเป็นคู่เจรจากับรัฐ ซึ่งถือได้ว่าเป็นเรื่องที่

แปลกมากในโลกคอมมิวนิสต์ สมาชิกของขบวนการก็เป็นด้วยความสมัครใจ มิได้มีการบังคับให้เป็นอย่างสมาชิกของพรรคคอมมิวนิสต์ นอกจากนี้ ขบวนการโซลิดาริตี ยังเป็นความพยายามที่จะเสนอทางเลือกที่สามให้กับสังคมโปแลนด์ เป็นทางเลือกที่ไม่ใช่ทั้งซ้ายและขวา แต่เป็นทางเลือกที่เข้าใจถึงขีดจำกัดของตัวเอง พร้อม ๆ กับขีดจำกัดของทางเลือกทั้งสองแบบที่เคยมีมาก่อนด้วย ยิ่งไปกว่านั้น การจัดองค์กรของขบวนการโซลิดาริตี ก็มิได้มีการจัดแบบสายการบังคับบัญชาลดหลั่นกันลงมาอย่างระบบรวมศูนย์อำนาจทั้งหลาย แต่เป็นการกระจายอำนาจไปยังขบวนการของแรงงานในโรงงานต่าง ๆ ทั่วประเทศ บริหารงานในรูปของคณะกรรมการ ภายใต้การประสานงานของนายวาเลนซ่า คุณลักษณะต่างๆ เหล่านี้ คือสาระสำคัญของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ที่เราจะเห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้น เมื่อผู้เขียนกล่าวถึงขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมขบวนการหนึ่งในประเทศสหรัฐอเมริกาที่มีชื่อว่า “เอิร์ธเฟิร์ส” (Earth First!)

2.2 เอิร์ธเฟิร์ส: ขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในประเทศสหรัฐอเมริกา

เอิร์ธเฟิร์ส (Earth First!) หรือแปลเป็นภาษาไทยว่า “ขบวนการโลกต้องมาก่อน!” (หากไม่ระบุเป็นอย่างอื่น รายละเอียดต่อไปนี้จะเก็บสาระสำคัญมาจากการงานของ Luke, 1994) เป็นขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคมในระดับท้องถิ่นในประเทศสหรัฐอเมริกา เริ่มการเคลื่อนไหวในปี ค.ศ. 1980 ในมลรัฐอะริโซนา (Arizona) ก่อน จากนั้นก็ขยายการเคลื่อนไหวไปยังมลรัฐต่างๆ และมีเครือข่ายโยงใยในหลายประเทศทั่วโลก เป้าหมายหลักของขบวนการเอิร์ธเฟิร์สอยู่ที่การอนุรักษ์ธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าไม้และที่ดินสาธารณะต่างๆ และความหลากหลายทางชีวภาพ เพื่อคงความสมดุลของระบบนิเวศของโลกไว้ แต่รัฐบาลและสื่อมวลชนในประเทศสหรัฐอเมริกา ทั้งในระดับท้องถิ่นและในระดับชาติ กลับพยายามฉายภาพของขบวนการเอิร์ธเฟิร์สว่า เป็นขบวนการก่อการร้ายทางด้านนิเวศ (eco-terrorism) หรือไม่กี่เป็นกลุ่มอาชญากรที่ผิดกฎหมายเลยทีเดียว การมองขบวนการเอิร์ธเฟิร์สในทำนองนี้ของรัฐบาลและสื่อมวลชนอเมริกัน แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความคับแคบ ตื้นเขิน และปราศจากความเข้าใจในการเปลี่ยนแปลงของขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องของประชาชนธรรมดา ที่มีลักษณะที่เรียกว่า “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่” เลย

เหตุผลประการหนึ่งก็คือว่า ทั้งรัฐบาลและสื่อมวลชนอเมริกัน ต่างก็ร่วมมือกันทำสงครามเย็นกับโลกคอมมิวนิสต์มานานหลายทศวรรษ จนทำให้มีติดบอดกับการเคลื่อนไหวเรียกร้องของประชาชนในรูปแบบอื่นๆ มองเห็นแต่เพียงว่าการเคลื่อนไหวเรียกร้องของประชาชน ที่มีวัตถุประสงค์ในการต่อต้านรัฐ ต่อต้านระบบ ต้องเป็นการเคลื่อนไหวเรียกร้องของพวกคอมมิวนิสต์เท่านั้น ฉะนั้น เมื่อต้องมาเผชิญกับขบวนการเคลื่อนไหวอย่างขบวนการเอิร์ธเฟิร์ส ก็ไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร นอกจากใช้ความคุ้นเคย และความเคยชินแบบเดิมๆ เข้าปะทะ ในเรื่องนี้มีตัวอย่างรูปธรรมหนึ่งที่น่าสนใจมาก เป็นคำบอกเล่าของผู้นำขบวนการเอิร์ธเฟิร์สคนหนึ่งชื่อ เดฟ ฟอว์แมน (Dave Foreman, ดู Luke, 1994:242) เอง กล่าวคือ ในการประท้วงการตัดไม้แห่งหนึ่งในเมือง

เม็ดฟอร์ด (Medford) มลรัฐโอเรกอน (Oregon) ฟอว์แมนไปประท้วงกับสมาชิกของขบวนการเอิร์ธเฟิร์สคนหนึ่งที่เป็นผู้ขายฟิการ์ ต้องนั่งในรถเข็น โดยทั้งคู่ไปยืน/นั่งในรถเข็น ขวางถนน เพื่อไม่ให้เจ้าหน้าที่ป่าไม้เข้ารถยนต์ และเครื่องมือตัดไม้เข้าไป ทั้งเจ้าหน้าที่ป่าไม้และคนขับรถบรรทุก ต่างก็ประหลาดใจมากกว่า ทำไมการประท้วงจึงมีคนน้อยมาก คือมีเพียงสองคน และหนึ่งในสองของผู้ประท้วงยังเป็นคนพิการไม่สมประกอบด้วย เจ้าหน้าที่ป่าไม้และคนขับรถบรรทุกระวังตัวมาก ด้วยการขับรถช้าๆ และพยายามมองว่ามีผู้ประท้วงคนอื่น ๆ แอบซุ่มคอยทำร้ายพวกตนอยู่หรือไม่ เมื่อขับรถบรรทุกเข้ามาใกล้บริเวณที่ฟอว์แมนกับชายพิการในรถเข็นขวางอยู่ คนขับรถก็บีบแตรเตือน เพื่อให้ผู้ประท้วงทั้งสองคนหลบไป แต่ฟอว์แมนไม่หลบ นอกจากนี้ ยังเกาะกั้นชนรถบรรทุกให้เจ้าหน้าที่ป่าไม้ลากตัวเขาไปอีกประมาณ 100 หลา คนขับรถหยุดรถ กระโดดลงจากรถพร้อมตะโกนว่าฟอว์แมนว่าเป็น "ไอ้พวกคอมมิวนิสต์" แต่ฟอว์แมนตอบกลับไปว่า เขาไม่ใช่คอมมิวนิสต์ และไม่เคียดคิดจะเป็นด้วย แต่เขาเป็นสมาชิกที่จดทะเบียนถูกต้องตามกฎหมายของพรรครีพับลิกัน (a registered Republican) ซึ่งเป็นพรรคการเมืองที่มีนโยบายอนุรักษ์นิยมในสหรัฐอเมริกา!

ตัวอย่างข้างต้นแสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า เจ้าหน้าที่ของรัฐขาดความรู้ ความเข้าใจในการเปลี่ยนแปลงของขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องของประชาชน ยังคงวิธีคิดในยุคสงครามเย็นอยู่ ในขณะที่โลกเคลื่อนไปสู่ยุคหลังสงครามเย็นแล้ว ไม่มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่/ขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคมแบบใหม่เลย

นอกจากวิธีคิดในสังคมอเมริกัน ทั้งในส่วนของรัฐและในส่วนของผู้พลชน ที่ปรับเปลี่ยนไม่ทันกับการเปลี่ยนแปลงของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนแล้ว ยุทธศาสตร์ที่ขบวนการเอิร์ธเฟิร์สนำมาใช้ในการเคลื่อนไหวเรียกร้อง ก็ชวนให้ถูกมองไปในทำนองเป็นการก่อการร้าย เป็นการกระทำที่ไม่หวังดีต่อประเทศชาติ ต่อสังคม และต่อระบบเศรษฐกิจโดยรวมด้วย ยุทธศาสตร์หลัก ๆ ที่ขบวนการเอิร์ธเฟิร์สใช้ในการเคลื่อนไหวได้แก่ การพยายามเข้าไปสร้างความเสียหายให้กับบรรดาเครื่องจักร เครื่องมือ อุปกรณ์ หรือกิจการที่ได้ชื่อว่าทำลายสภาพแวดล้อม เช่น แอบเอาทรายใส่ลงไปในถังน้ำมันของเครื่องจักร อาทิเครื่องตัดต้นไม้, เอาตะปู/เหล็กแหลมไปตอกไว้ตามต้นไม้ ทำให้ยากแก่การตัด, นำตัวเองไปผูก/ล่ามโซ่ไว้กับต้นไม้ที่จะถูกตัด, จงใจให้ตำรวจจับกุมในการประท้วงครั้งละจำนวนมาก ๆ , นำขยะไปทิ้งในโรงงาน หรือในบ้านของเจ้าของกิจการที่ได้ชื่อว่ามีส่วนในการทำลายธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม, ปิดถนนประท้วง, โค่นต้นไม้ขวางทาง, ทำลายป้ายโฆษณาสินค้าของธุรกิจที่ทำลายสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

วัตถุประสงค์หลักของยุทธศาสตร์ในการต่อต้านเหล่านี้ หรือที่เรียกขานกันในภาษาของคนในขบวนการเอิร์ธเฟิร์สว่า "monkey wrenching" ตามชื่อนวนิยายเรื่องหนึ่งนั้น ก็เพื่อปิดกั้นขัดขวางไม่ให้การผลิต หรือการดำเนินงานของรัฐ ซึ่งมีผลต่อการทำลายสิ่งแวดล้อมและสิ่งแวดล้อม คือเป็นการก่อวินาศกรรมย่อย ๆ นั่นเอง ในด้านหนึ่ง ยุทธศาสตร์ดังกล่าว ทำให้ขบวนการเอิร์ธเฟิร์สถูกตอบโต้จากรัฐ และถูกฉายภาพจากสื่อมวลชนว่าเป็นขบวนการก่อการร้าย/ก่อ

วินาศกรรมทางนิเวศน์ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น แต่ในอีกด้านหนึ่ง ยุทธศาสตร์ดังกล่าวก็สร้างความฮือฮา และทำให้การเคลื่อนไหวของขบวนการเอิร์ธเฟิร์ส กลายเป็นข่าว ตลอดเวลา ทั้งในประเทศสหรัฐอเมริกาเอง และในประเทศต่าง ๆ ผ่านสื่อมวลชนประเภทต่าง ๆ เช่น CNN, Times Magazine และ News week เป็นต้น หลังจากถูกเจ้าหน้าที่จับกุม ผู้นำขบวนการอย่างฟอร์แมน ก็ได้รับเชิญไปออกรายการโทรทัศน์อย่างรายการ “หกสิบนาที” (Sixty Minutes) ของสถานีโทรทัศน์ CBS มีการสัมภาษณ์พิเศษจากหนังสือพิมพ์ นิตยสาร และรายการวิทยุต่าง ๆ ทำให้ขบวนการเอิร์ธเฟิร์สสามารถแพร่กระจายความคิดของตนออกไปในสังคมในวงกว้างได้มากขึ้น

จากกรณีของขบวนการเอิร์ธเฟิร์สข้างต้น ผู้เขียนคิดว่ามีคำถามในเชิงทฤษฎีที่น่าสนใจอย่างน้อย 3 ประการ ได้แก่ ประการแรก ความใหม่, ความเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ของขบวนการเอิร์ธเฟิร์สคืออะไร?, ประการที่สอง บทเรียนและประสบการณ์ของขบวนการ เอิร์ธเฟิร์ส ข้างต้น จะสามารถนำมาใช้กับสังคมอื่น ๆ ได้หรือไม่?, และ ประการสุดท้าย การเคลื่อนไหวของขบวนการเอิร์ธเฟิร์ส เป็นการละเมิดสิทธิของผู้อื่นและผิดกฎหมายด้วย วิธีการเคลื่อนไหวที่ไม่ชอบด้วยกฎหมาย และไม่เป็นประชาธิปไตยเหล่านี้ จะเป็นที่ยอมรับกันได้อย่างไร?

สำหรับ คำถามแรก นั้น ผู้เขียนมีความเห็นว่า ขบวนการเอิร์ธเฟิร์สมีทั้งความใหม่ และความเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ในหลายประการด้วยกัน กล่าวคือ ประการแรก อยู่ที่เป้าหมายในการเคลื่อนไหวที่ไม่ต้องการช่วงชิงอำนาจรัฐ แต่ต้องการสร้างค่านิยม/ความหมายชุดใหม่ให้กับการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้วยการนำเสนอมุมมองใหม่ต่อธรรมชาติ ด้วยการชูโลกให้เป็นศูนย์กลางตามชื่อขบวนการว่า Earth First! คือโลกต้องมาก่อน ไม่ใช่ มนุษย์มาก่อนโลก เรียกร้องให้เลิกมองโลกในฐานะที่เป็นเพียงแหล่งทรัพยากรหรือวัตถุดิบ ที่มนุษย์สามารถเข้าไปฉกฉวยหาประโยชน์ได้ตามอำเภอใจ และเลิกมองว่าเฉพาะสิ่งที่มีประโยชน์ต่อมนุษย์เท่านั้น จึงจะมีคุณค่าและควรแก่การอนุรักษ์ นั่นคือ สำหรับขบวนการเอิร์ธเฟิร์สแล้ว มนุษย์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของโลก/ของธรรมชาติ ไม่ใช่เป็นศูนย์กลาง มนุษย์มีฐานะไม่ต่างไปจากพืช สัตว์ หรือสิ่งไม่มีชีวิตอื่น ๆ ในโลกแต่อย่างใด ในนัยนี้ เอิร์ธเฟิร์สจึงเป็น ขบวนการเรียกร้องสิทธิแบบหนึ่ง แต่เป็นการเรียกร้องสิทธิให้กับธรรมชาติ ให้กับสิ่งที่ไม่มีชีวิตที่ถูกมนุษย์เก็บกดปิดกั้นไว้ (the non-human other; ดูเปรียบเทียบกับงานของ Goodin, 1996 ซึ่งก็ต้องการสิทธิของธรรมชาติเช่นกัน)

ประการที่สอง การจัดองค์กรของขบวนการเอิร์ธเฟิร์ส ก็เป็นแบบกว้างและหลวมในรูปแบบของเครือข่ายโยงใยมากกว่าการจัดแบ่งตามสายการบังคับบัญชาแบบระบบราชการ ไม่มีผู้นำที่เป็นทางการ ไม่มีการรวมศูนย์อำนาจ แต่ละสาขา แต่ละกลุ่ม จะเคลื่อนไหวโดยอิสระ บนฐานของประเด็นเรื่องการอนุรักษ์ธรรมชาติร่วมกัน มีสื่อกลางคือ วารสารของขบวนการที่ชื่อว่า The Earth First! Journal ซึ่งใช้เป็นเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ แสดงความคิดเห็น มากกว่าเป็นแหล่งกำหนดจุดยืน/มาตรฐานของขบวนการ และที่น่าสนใจยิ่งไปกว่านั้นก็คือว่า วารสาร ดังกล่าว เป็น

แหล่งประกาศขายสินค้าต่าง ๆ ด้วย ประเด็นนี้ผู้เขียนจะได้กล่าวถึงในรายละเอียดข้างหน้า มีการประชุมใหญ่ปีละครั้ง สำหรับสมาชิกจะได้มาพบปะแลกเปลี่ยนประสบการณ์กัน และเปิดโอกาสให้คนนอกที่สนใจเข้าร่วมประชุมได้ด้วย ในวันนี้ ขบวนการเอิร์ธเฟิร์สจึงมีลักษณะของความเป็นประชาธิปไตยสูง มีการจัดองค์การคล้ายกับการปกครองของชนเผ่าโบราณมากกว่าการจัดองค์กรสมัยใหม่

ประการที่สาม การเคลื่อนไหวเรียกร้องของขบวนการเอิร์ธเฟิร์สก็ใหม่ กล่าวคือ มิใช่เป็นการวิ่งเข้าหากลไกของรัฐ หรือสถาบันหลักทางการเมืองที่ดำรงอยู่อย่างพรรคการเมือง หรือนักการเมืองเพื่อขอความช่วยเหลือ แต่เคลื่อนไหวเอง จึงเป็นการเคลื่อนไหวเพื่อขยายประชาสังคมให้กว้างและมีพลังมากขึ้น เป็นการใช้สิทธิของพลเมืองในระบบประชาธิปไตยที่จะไม่เชื่อฟังรัฐ (civil disobedience) ซึ่งเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของพลเมืองในระบบประชาธิปไตย (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในประเด็นนี้ได้ในตัวข้อที่ 3) เป็นการใช้สิทธิในการต่อต้านแสดงความเห็นด้วยกับระบบที่ดำรงอยู่ และเป็นการเคลื่อนไหวด้วยตัวเอง มากกว่าเคลื่อนไหวเรียกร้องผ่านตัวแทนอย่างระบบประชาธิปไตยแบบตัวแทนที่เป็นอยู่ ฉะนั้น สำหรับขบวนการเอิร์ธเฟิร์สแล้ว จึงไม่มีความหมายอย่างยิ่ง หากจะมีนักการเมืองท่านใดมาบอกว่า “ให้มาพูดกันในรัฐสภา อย่าเล่นนอกกติกา” อย่างที่มักนิยมกล่าวอ้างกันในหมู่นักการเมืองของบางประเทศ เพราะสำหรับขบวนการเอิร์ธเฟิร์ส และสำหรับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่แล้ว การเมืองมิได้จำกัดและผูกขาดแต่เพียงเรื่องแคบ ๆ ของรัฐสภาและการตัดสินใจในรัฐสภาเท่านั้น แต่การเมืองหมายถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยตรงในฐานะพลเมืองในระบบประชาธิปไตย ส่วนการที่ต้องลุกขึ้นมาเคลื่อนไหวเรียกร้องเองก็เพราะว่า บรรดากลไกของรัฐที่ทำหน้าที่ดูแลรับผิดชอบการอนุรักษ์ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมทำงานล้มเหลว เป็นตัวทำลายล้างธรรมชาติมากกว่า

ประการที่สี่ การรวมกลุ่มของขบวนการเอิร์ธเฟิร์ส ก็เป็นเรื่องของจิตสำนึกส่วนบุคคลที่ต้องการอนุรักษ์ธรรมชาติ (individual conscience) มิใช่รวมกลุ่มบนฐานของผลประโยชน์ส่วนตัวแคบ ๆ ดังนั้น จึงมิใช่กลุ่มผลประโยชน์แบบเก่าที่ใช้กันอยู่ในวิชารัฐศาสตร์กระแสหนึ่ง กล่าวคือ ขบวนการเอิร์ธเฟิร์สไม่ใช่ interest group politics แต่เป็น issue groups politics คือรวมตัวกันบนฐานของประเด็นปัญหาที่ต่อสู้ร่วมกันและเคลื่อนไหวเรียกร้องบนฐานของปัญหาเดียวกัน ปัญหาที่เรียกร้องก็เป็นปัญหาร่วมกันไม่ใช่ผลประโยชน์ส่วนตัว เมื่อเป็นเช่นนี้ ขบวนการเอิร์ธเฟิร์สจึงมีลักษณะของการรวมตัวแบบหลังยุคสมัยใหม่ (postmodern) คือ ใหญ่แต่หลวม ในรูปของเครือข่ายโยงใย มากกว่าในรูปของสายการบังคับบัญชาที่ลดหลั่นกันลงมา

ประการที่ห้า ยุทธศาสตร์ในการเคลื่อนไหวเรียกร้องของขบวนการเอิร์ธเฟิร์ส คือถ้อยแถลงหรือคำประกาศที่ต้องการให้โลกรับรู้ถึงปัญหาของสิ่งแวดล้อม เป็นเทคนิคในการดึงและสร้างความสนใจของประชาชนในวงกว้างผ่านการใช้สื่อต่าง ๆ มิได้หวังผลในการเปลี่ยนแปลงเชิงรูปธรรมแบบฉับพลัน ในความหมายของการเปลี่ยนแปลงระบบ เพราะการต่อต้านของขบวนการเล็ก ๆ อย่างเอิร์ธเฟิร์ส ไม่สามารถไปล้มล้างระบบความสัมพันธ์ที่ยิ่งใหญ่และเหนียวแน่นระหว่าง

รัฐกับภาคธุรกิจเอกชนในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมได้เลย แต่สิ่งที่ขบวนการเอิร์ธเฟรเอนด์ทำ คือ การเมืองในเชิงสัญลักษณ์ (symbolic politics) หรือการเมืองเชิงอิทธิพล (politics of influence) มากกว่า เป็นการปลุกจิตสำนึกของคนในสังคมให้ตระหนักถึงปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อม อันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในการดำรงชีวิตแบบใหม่ หรือถ้าพูดในภาษาของฮาเบอร์มาส (Habermas) ที่ผู้เขียนกล่าวถึงในหัวข้อที่ 1 ก็คือ เพื่อเปลี่ยน the grammar of the forms of life นั้นเอง ด้วยการนำเสนอทางเลือกในการดำรงชีวิตแบบอื่นๆ ที่ไม่เน้นการผลิต ไม่เน้นกำไร ไม่เน้นการบริโภค และไม่เน้นการทำลายล้างธรรมชาติ

ประการสุดท้าย การเมืองในเชิงสัญลักษณ์ มีความสำคัญมากในระบบการเมือง-สังคมแบบปิดล้อมอย่างที่เป็นอยู่ เพราะวิถีชีวิตของคนในสังคมถูกครอบด้วยระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม แม้แต่การประท้วงต่อต้านระบบก็ต้องกระทำผ่าน การบริโภคเชิงสัญลักษณ์ เช่นการใส่เสื้อยืดที่มีข้อความในเชิงอนุรักษ์ธรรมชาติ, การติดกระดุม โปสเตอร์ที่มีข้อความทำนองเดียวกัน, การบริโภคเทป หนังสือ วิดีทัศน์ เกี่ยวกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ แม้แต่การบริโภคสินค้าก็จะ **บริโภคเฉพาะสินค้าที่ติดป้ายว่า "รักธรรมชาติ"** ไม่ทำลายธรรมชาติ หรือมีป้ายบ่งบอกว่าได้ผ่านการรับรองจากขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติ หรือใช้วัสดุจากธรรมชาติ หรือไม่เป็นอันตรายต่อสิ่งแวดล้อม (ดูรายละเอียดใน Luke, 1993) คล้ายกับการรณรงค์ให้ใช้เครื่องไฟฟ้าประหยัดไฟหมายเลข 5 ของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย หรือการบริโภคสินค้าที่มีเครื่องหมาย ISO หมายเลขต่างๆ เป็นต้น ในวันนี้ ขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในที่สุดแล้วก็ยังคงเป็นการตอกย้ำลัทธิการผลิตและการบริโภคอยู่นั่นเอง แทนที่จะลดการผลิตและลดการบริโภค เพียงแต่เป็นการผลิตและการบริโภคเพื่ออนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม! หรือที่ Luke เรียกว่า "green consumerism" นั้นเอง เพราะบรรดาป้ายหรือฉลากเหล่านี้ ทำหน้าที่ที่สำคัญยิ่ง แต่มักถูกมองข้ามไปอย่างน่าเสียดาย กล่าวคือ ทำให้ผู้บริโภคเล็งคั่งคำถาม เลิกระมัดระวัง แต่เชื่อใจ ไว้วางใจในหน่วยงานที่ออกป้ายหรือฉลากดังกล่าว แล้วก็ซื้อสินค้านั้นๆ มาบริโภคด้วยความสบายใจ จึงเป็นการบริโภคที่ดูเสมือนว่ามีจิตสำนึก แต่ในทางปฏิบัติแล้ว เป็นการทำให้เรื่องของอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกลายเป็นสินค้าตัวใหม่ เจียนไขชนิดใหม่ในการบริโภคเท่านั้น

การแสดงออกทางการเมืองด้วยการเลือกบริโภคสินค้าตามความเชื่อ รสนิยม หรือจุดยืนทางการเมือง คือรูปแบบการมีส่วนร่วมทางการเมืองของคนในสังคมทุนนิยมก้าวหน้า เป็นการบริโภค/เสพย์เพื่อบ่งบอกถึงจุดยืนทางการเมืองของตน ดังนั้น จึงเป็น identity politics และ identity movements แบบหนึ่ง เป็นการบริโภคเพื่อเอกลักษณ์ สถานภาพ บทบาทของตัวเองภายใต้สังคมแบบบริโภคนิยม และนี่คือสาระสำคัญประการหนึ่งของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ เพราะไม่ต้องสู้เรียกร้องในปริณทณของเศรษฐกิจหรือการเมืองอย่างขบวนการเคลื่อนไหวในอดีต แต่หันมาเคลื่อนไหวเรียกร้องในปริณทณของวัฒนธรรมแทน (ดูเปรียบเทียบกับงานของ Sampson, 1993) ในรูปของการสร้างค่านิยม/ความหมายชุดใหม่ให้กับสิ่งที่เคลื่อนไหว เรียกร้อง สร้างเอกลักษณ์ใหม่ ขยายขอบเขตของประชาสังคมให้กว้างขวางขึ้น ด้วยการเคลื่อนไหว

เรียกร้องในเรื่องที่ถูกเก็บกดปิดกั้นไว้โดยรัฐ และระบบราชการของรัฐ (ดู ไชยรัตน์, 2540: บทที่ 5)

สำหรับ คำถามที่สอง เกี่ยวกับการประยุกต์ใช้ประสบการณ์/บทเรียนของขบวนการเอิร์ธเฟิร์สกับสังคมอื่นนั้น ผู้เขียนเห็นว่าค่อนข้างเป็นไปได้ยาก และต้องกระทำด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมที่ไม่มีจารีตเรื่องประชาสังคมที่เข้มแข็งอย่างสังคมไทย หรือสังคมแบบเผด็จการอำนาจนิยมทั้งหลาย เพราะจะถูกรัฐอ้างข้ออ้างต่าง ๆ เข้าปราบปรามอย่างรุนแรงตั้งแต่เริ่มแรก เหตุการณ์ที่จตุรัสเทียนอันเหมิน ในประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนในปี ค.ศ. 1989 หรือเหตุการณ์ “พฤษภาทมิฬ” ในสังคมไทยในปี พ.ศ.2535 คือตัวอย่างรูปธรรมที่เด่นชัดที่สุดของการใช้ความรุนแรงของรัฐเข้าจัดการกับขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคมในปัจจุบัน นอกจากนี้ ยุทธศาสตร์ที่ขบวนการเอิร์ธเฟิร์สเลือกใช้ ก็เหมาะสมสำหรับกลุ่มคนที่มีฐานะดี และมีเวลา ส่วนคนยากคนจนคงทำได้ยาก และสุดท้าย ประเด็นที่เคลื่อนไหวเรียกร้องก็เช่นกัน ในประเทศโลกที่สาม อาจมีปัญหาอื่นที่ดูเร่งด่วนกว่าปัญหาเรื่องธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็ได้ เช่น ปัญหาความอดอยากยากจน ความหิวโหย เป็นต้น

ในส่วนของ คำถามที่สาม นั้น เนื่องจากเป็นคำถามที่มีความสำคัญและมีความสลับซับซ้อนมาก จึงจะขอยกไปกล่าวในรายละเอียดในหัวข้อที่ 3

2.3 ขบวนการเรียกร้องสิทธิ (the rights movements)

(1) สิทธิในการทำงานนอกบ้าน: ขบวนการสิทธิสตรีในบังคลาเทศและอินเดีย

ในระบบที่เพศชายเป็นใหญ่ (patriarchal system) อย่างในสังคมปัจจุบันของเรานั้น ฐานะของสตรีจะถูกเก็บกดปิดกั้นในด้านต่าง ๆ ให้ต่ำต่อยกว่าบุรุษเสมอ เช่น ในอดีตสตรีไม่มีสิทธิลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง แม้แต่ในประเทศที่ถือกันว่าเป็นแม่แบบของการปกครองแบบประชาธิปไตย! จากรายงานขององค์การสหประชาชาติ เมื่อปี ค.ศ. 1993 (ดู UNDP, 1993) ปรากฏว่ายังไม่มีประเทศใดในโลกที่สตรีมีสิทธิเท่าเทียมกับบุรุษ มีคุณภาพชีวิตเท่าเทียมกับผู้ชาย ไม่ว่าจะเป็นในด้านการศึกษา การทำงาน สุขภาพอนามัย โอกาส และสิทธิทางการเมือง เป็นต้น ยิ่งในประเทศโลกที่สามหรือประเทศกำลังพัฒนาด้วยแล้ว ความไม่เท่าเทียมกันระหว่างเพศชายกับเพศหญิง ยิ่งมีเพิ่มมากขึ้น นอกเหนือไปจากความเป็นเพศหญิงแล้ว สตรีในประเทศกำลังพัฒนาที่มีฐานะยากจน หรือเป็นคนกลุ่มน้อยในสังคมที่เพศชายเป็นใหญ่ ก็จะถูกเก็บกดปิดกั้นในด้านสิทธิต่าง ๆ เพิ่มเป็นสองเท่า ดังกรณีของสตรีในบังคลาเทศ และในอินเดีย ซึ่งถูกรีดรอนสิทธิขั้นพื้นฐานไม่ให้ทำงานนอกบ้าน เพื่อหารายได้มาเลี้ยงตัวเองหรือครอบครัว เพราะถือว่าเป็นการกระทำที่ไม่เหมาะสม ทำให้เสื่อมเสียชื่อเสียง และเกียรติยศของวงศ์ตระกูล ประเพณีปฏิบัติที่ห้ามผู้หญิงทำงานนอกบ้านนี้ ทำให้สตรีกลุ่มหนึ่งได้รับความเดือดร้อนอย่างมาก นั่นคือ สตรีที่เป็นแม่หม้ายอันเนื่องมาจากสามีตาย หย่าร้างกับสามี สามีทอดทิ้ง หรือสตรีที่สามีไม่สามารถหารายได้มาเลี้ยงครอบครัวได้เนื่องจากเจ็บป่วย/พิการ หรือมีรายได้แต่ไม่พอเลี้ยงดูครอบครัว เป็นต้น ภาย

ใต้สถานการณ์เช่นนี้ สตรีเหล่านี้ ซึ่งมีอยู่ประมาณ 30% ของครอบครัวในประเทศอินเดีย จะได้ รับทั้งความเจ็บปวดและแรงกดดันอย่างมาก เพราะในด้านหนึ่ง หากไม่ดิ้นรนทำงานทำ ก็ไม่มี รายได้มาเลี้ยงครอบครัว ซึ่งก็หมายถึงต้องอดตายนั่นเอง แต่ในอีกด้านหนึ่ง ถ้าหากออกไปทำงาน ทำ นอกจากไม่มีทักษะและความรู้ที่ตลาดต้องการแล้ว ยังจะถูกสังคม ชุมชนที่ตัวเองสังกัดประ นาม รังเกียจเหยียดฉันท์ ถูกทำร้ายร่างกาย หรือถูกบีบคั้นให้ต้องออกจากบ้านของสามี ทำให้ไม่มีที่ พึ่ง และก่อดตายได้เช่นกัน ฉะนั้น ไม่ว่าจะเลือกเส้นทางใด สตรีกลุ่มนี้ ก็จะได้รับแต่ความเจ็บ ปวดรวดร้าวทั้งสิ้น ดังตัวอย่างของสตรีสองคนที่ชื่อ ซาลิฮา บีกัม (Saleha Begum) ในบังคลาเทศ และเมธา ไบ (Metha Bai) ในประเทศอินเดีย (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Chen, 1995) ซึ่งลุก ขึ้นมาแหวกกฎเกณฑ์สังคม ด้วยการหางานทำนอกบ้าน เพื่อความอยู่รอดของตัวเองและของ ครอบครัว

ความแตกต่างที่สำคัญประการหนึ่งระหว่างอินเดียกับบังคลาเทศ ในเรื่องของการริดรอน สิทธิสตรีไม่ให้ทำงานนอกบ้านอยู่ที่ว่า ในประเทศอินเดียมีระบบวรรณะ (the caste system) เข้า มาเกี่ยวข้อง ส่งผลให้ปัญหาเรื่องสิทธิในการทำงานนอกบ้านของสตรีอินเดียยุ่งยาก และสลับซับซ้อนกว่าในบังคลาเทศ แต่ทั้งสองประเทศก็มีความคล้ายคลึงกันในแง่ที่ว่า การทำงานของสตรี นอกบ้านเป็นสิ่งต้องห้าม ถึงแม้ว่าในกฎหมายรัฐธรรมนูญของทั้งสองประเทศ จะมีการรับประกัน ในเรื่องของโอกาส ความเสมอภาคในการทำงาน และค่าแรงงานของสตรีให้เท่าเทียมกับบุรุษก็ ตาม แต่ในความเป็นจริง สตรีของทั้งสองประเทศถูกกีดกัน และถูกเลือกปฏิบัติอย่างมาก มีการ แยกค่าจ้างระหว่างเพศชายกับเพศหญิง มีการกำหนดประเภทของงานเป็นการเฉพาะสำหรับเพศ ชายและเพศหญิง นั่นคือ ในการจ้างงาน จ่ายค่าจ้างแรงงาน หรือการทำงานจะวางอยู่บนฐานของ ความแตกต่างทางเพศเป็นสำคัญ

ในบังคลาเทศ การจัดประเภทงานสำหรับเพศ ได้รับการถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดและยาวนาน จนกระทั่งต้นปีคริสต์ทศวรรษ 1970s จึงเริ่มมีการยืดหยุ่นเนื่องจากประสบกับปัญหาน้ำท่วม อย่างรุนแรงในปี 1974 ทำให้เกิดการขาดแคลนอาหาร และความอดอยากหิวโหยแพร่ขยายไปทั่ว ประเทศ รัฐบาลต้องประกาศภาวะฉุกเฉิน และนำอาหารกล่องออกแจกจ่ายแก่ประชาชน มีการ อพยพของประชาชนที่ยากจนในชนบทเข้ามาในเมืองใหญ่ๆ อย่างมาก เพื่อหาอาหารประทังชีวิต ผู้หญิงส่วนใหญ่เข้ามาเป็นขอทานในเมือง ทำให้รัฐบาลบังคลาเทศต้องออกนโยบายช่วยเหลือ ประชาชนในรูปของโครงการทำงานเพื่อแลกกับอาหาร (a food-for-work program) มีสตรีมา สมัครทำงานในโครงการมากมาย แต่เจ้าหน้าที่ของรัฐยังไม่พร้อมจะรับสตรีเข้าทำงาน ยังคงวิธีคิด แบบจารีตนิยมว่าสตรีไม่ควรทำงานนอกบ้าน ฉะนั้น สตรีที่มาสมัครงานจึงถูกเจ้าหน้าที่โครงการ ปฏิเสธเป็นส่วนใหญ่ ส่วนสตรีที่ได้งานทำในโครงการก็จะถูกกดค่าแรงงาน และถูกรังควานในรูป แบบต่าง ๆ เพียงเพราะเป็นผู้หญิงเท่านั้น

จากสภาพปัญหาดังกล่าวทำให้สตรีกลุ่มหนึ่งมารวมตัวกัน เพื่อศึกษาปัญหานี้ในรูปของ คณะกรรมการเพื่อความก้าวหน้าของชนบทในบังคลาเทศ (the Bangladesh Rural Advancement

Committee หรือ BRAC) ด้วยการพบปะ พูดคุย สัมภาษณ์สตรีที่ทำงานในโครงการทำงานเพื่อ แลกอาหารของรัฐบาล ตามที่ตั้งต่าง ๆ ของโครงการทั่วประเทศ จากการศึกษา คณะกรรมการฯ พบว่า สตรีในบังคลาเทศถูกเก็บกดปิดกั้นในสองด้าน กล่าว คือ ประการแรก ถูกปฏิเสธไม่ยอม ให้ทำงานจากประเพณีนิยม และถูกปฏิเสธไม่ยอมให้ทำงานจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ, ประการที่สอง ถ้าได้งานทำ ก็จะได้รับปฏิบัติอย่างไม่เท่าเทียมกับบุรุษ คณะกรรมการชุดนี้จึงพยายามนำ ประเด็นที่พบไปเคลื่อนไหว เพื่อให้รัฐบาลและองค์กรพัฒนาเอกชนได้รับรู้ การเคลื่อนไหวของ คณะกรรมการชุดนี้ ทำให้รัฐบาลบังคลาเทศ มีประกาศในปี 1976 ให้รับสตรีเข้าทำงานใน โครงการทำงานเพื่อแลกกับอาหารของรัฐบาลอย่างเป็นทางการ พร้อมกับมีการสงวนหรือสร้าง งานบางอย่างเพิ่มขึ้นสำหรับสตรีเป็นการเฉพาะ เช่น ปลูกต้นไม้ ดูแลถนน เป็นต้น

นอกจากการทำให้การทำงานนอกบ้านของสตรีกลายเป็นนโยบายของรัฐแล้ว คณะ กรรมการชุดนี้ยังเคลื่อนไหวในด้านอื่น ๆ ด้วย เพื่อช่วยเหลือสตรีบังคลาเทศให้สามารถเป็นอิสระ จากจารีตปฏิบัติในสังคม ที่ไม่เป็นธรรมกับผู้หญิง เช่น จัดทำโครงการฝึกอบรมเพื่อเพิ่มทักษะใน อาชีพให้แก่สตรียากจนในชนบท ให้สินเชื่อ ให้คำปรึกษา และให้ความช่วยเหลือในด้านอาชีพ ต่าง ๆ เพื่อให้สตรีสามารถอยู่ได้ด้วยตัวเอง

การเคลื่อนไหวเรียกร้องของคณะกรรมการชุดนี้มีความสำคัญมาก เพราะเป็นการจุด ประเด็นให้รัฐบาลและสังคมเห็นถึงปัญหาของสตรีบังคลาเทศ ว่าถูกเก็บกดปิดกั้น และรื้อรอน สิทธิอย่างไร ขณะเดียวกันก็ช่วยสลายมายาคติที่ว่า สตรีไม่มีศักยภาพในระบบการผลิต ต้องอยู่แต่ ในบ้านและทำงานบ้านลงได้ ส่วนในกรณีของประเทศอินเดีย ดังที่ผู้เขียนได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ระบบวรรณะทำให้ฐานะของสตรีชนบทต่ำกว่าในบังคลาเทศ เพราะในแต่ละวรรณะ ก็จะมี กฎเกณฑ์เฉพาะที่เข้ามากำหนดการดำรงชีวิตของสตรีให้แตกต่างกันออกไป ยิ่งในระดับห้อง ถิ่น/ชนบท และในภาคเหนือของอินเดียด้วยแล้ว ระบบวรรณะยิ่งสลับซับซ้อนมากกว่าในเมือง ในส่วนของสตรี ยิ่งวรรณะสูงเท่าใด ยิ่งมีระเบียบกฎเกณฑ์กำหนดวิถีชีวิตมากขึ้น สตรีที่อยู่ใน วรรณะสูงในภาคเหนือของประเทศอินเดีย จะถูกโดดเดี่ยว ปิดกั้น และกักขังไม่ให้มีสิทธิในการทำ งานนอกบ้าน แต่ถ้าเป็นสตรีในวรรณะต่ำ ก็จะมีอิสระในการหางานทำนอกบ้านมากกว่า เพราะมี ศักดิ์ศรีต่ำกว่า

ในอินเดีย งานที่สตรีในวรรณะสูงในชนบททำได้แก่ งานบ้าน งานของครอบครัว และถ้า ต้องการให้ได้รับการยอมรับหรือต้องการเลื่อนฐานะทางวรรณะของตนให้สูงขึ้น ก็ต้องเคร่งครัด กับกฎเกณฑ์ จารีตปฏิบัติว่าด้วยวรรณะของตน คือ ทำงานแต่ในบ้าน แม้แต่ในบ้านก็ต้องทำนอก บ้านอย่างการดักน้ำ เก็บฝืนก็ทำไม่ได้ ฉะนั้น การทำงานของสตรีชนบทในอินเดีย จึงถูกยึดโยงอยู่ กับวรรณะ งานประเภทหนึ่งเหมาะกับคนในวรรณะหนึ่ง ถ้าหากไปทำงานอย่างอื่น ก็หลุดจาก วรรณะของตัวเอง ในวันนี้ งานจึงเป็นตัวบ่งชี้ฐานะทางวรรณะ และฐานะของสตรีอินเดียไปพร้อม ๆ กัน สตรีชนบทในอินเดียในวรรณะสูง จึงถูกเก็บกดปิดกั้นอย่างมาก ฐานะของสตรีอินเดียถูกจัด วางไว้บนฐานของความสัมพันธ์กับเพศชาย หรือใช้เพศชายเป็นตัวเปรียบเทียบอย่างเดียว คือ

เป็นลูกสาว เป็นภรรยา เป็นแม่ และเป็นแม่หม้ายในที่สุด ฉะนั้น ถ้าไม่มีสามีก็สิ้นไร้ไม้ตอก ทำอะไรไม่ได้ ทำงานนอกบ้านก็ไม่ได้ แต่งงานใหม่ก็ไม่ได้ ต้องขอความช่วยเหลือจากญาติของสามี และจากรัฐเท่านั้น ช่วยตัวเองไม่ได้

ในบังคลาเทศ ความบีบคั้นทางเศรษฐกิจอันเนื่องมาจากสภาพความไร้ที่ดินทำกิน ความอดอยากยากจน และภัยธรรมชาติ บีบบังคับให้สตรีบังคลาเทศทำงานนอกบ้าน แม้จารีตปฏิบัติจะไม่นิยมให้ทำงานนอกบ้านก็ตาม แต่ในอินเดีย โดยเฉพาะในภาคเหนือของอินเดีย ไม่ปรากฏว่ามี การเปลี่ยนแปลงในเรื่องของการรื้อถอนสิทธิสตรีในการทำงานนอกบ้าน อย่างมีนัยสำคัญอย่างที่เกิดขึ้นในบังคลาเทศ เนื่องจากมีระบบวรรณะเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่สตรีในสองประเทศนี้ ก็มีความคล้ายคลึงกันที่สำคัญประการหนึ่ง คือไม่สามารถตัดสินใจเลือกด้วยตัวเอง การที่สตรีจะทำ/ไม่ทำงานนอกบ้าน เป็นผลมาจากการถูกบีบบังคับทั้งสิ้น เช่น ถ้าทำก็เพราะถูกภาวะเศรษฐกิจบีบบังคับให้ทำ ถ้าไม่ทำก็เพราะจารีตปฏิบัติบังคับให้ไม่ทำ ปัญหาเรื่องสิทธิในการดูแลปกครองตนเอง หรือสิทธิในการตัดสินใจเลือกด้วยตัวเอง (self-determination) เป็นสิทธิที่สำคัญ และถือเป็นสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐานที่สตรีในสองประเทศนี้ถูกปฏิเสธ และเป็นประเด็นสำคัญที่ผู้เขียนจะได้กล่าวถึงในอีกสองตัวอย่างข้างหน้า

ทำไมสิทธิในการทำงานนอกบ้านของสตรี (women's right to employment) จึงสำคัญ? คำตอบหนึ่ง ก็คือว่า ในบรรดาสิทธิต่าง ๆ ของสตรีนั้น สิทธิในการทำงานนอกบ้าน ถือเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่จะนำไปสู่สิทธิอย่างอื่น และในที่สุดจะนำไปสู่การหลุดพ้นจากการครอบงำของเพศชายได้ เพราะเมื่อมีงานทำก็มีรายได้ คุณภาพชีวิต สุขภาพอนามัยก็ดีขึ้น มีศักดิ์ศรีในความเป็นมนุษย์สูงขึ้น มีอิสระ มีความเชื่อมั่นในตัวเอง และเคารพ ภาควุฒิจาใจในตัวเอง ไม่ต้องเป็นเบี้ยล่างของบุรุษ เมื่อสตรีมีฐานะเท่าเทียมกับบุรุษ ในที่สุดอาจนำเราไปสู่สังคมที่ไม่มีการแบ่งแยกในเรื่องเพศ (a gender-free society) หลุดลอยออกจากสังคมที่แบ่งแยกเพศอย่างเคร่งครัด (a gender-conscious society) อย่างสังคมปัจจุบันของเรา

นอกจากการเก็บกดสตรีให้เป็นเบี้ยล่างบุรุษแล้ว การห้ามสตรีทำงานนอกบ้าน ยังมีผลสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมด้วย กล่าวคือ บรรดาสตรีที่ทำงานบ้านทั้งหลาย ก็คือภาคเศรษฐกิจที่ไม่เป็นทางการ (the informal sector) เพื่อช่วยให้ภาคเศรษฐกิจที่เป็นทางการทำงานได้อย่างราบรื่น ในกรณีนี้คือผู้ชายสามารถออกไปทำงานนอกบ้านได้ โดยไม่ต้องพะวงกับงานบ้านต่าง ๆ รวมถึงการดูแลลูกด้วย เพราะสตรีรับผิดชอบไปทำ ในนัยนี้ บทบาทการทำงานบ้านของสตรีก็ไม่ต่างไปจากบทบาทของแรงงานอพยพที่ผิดกฎหมายในประเทศต่าง ๆ หรือบทบาทของประเทศบริวาร/ชายขอบนอก (the periphery) ในทฤษฎีระบบโลก คือทำหน้าที่เป็นภาคเศรษฐกิจที่ไม่เป็นทางการ เพื่อให้ภาคเศรษฐกิจที่เป็นทางการ (the formal sector) เอารัดเอาเปรียบ เพื่อความเจริญเติบโตของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมนั่นเอง (ดูตัวอย่างการวิเคราะห์ทำนองนี้ได้ ใน Portes and Walton, 1981)

(2) สิทธิในการปกครองตนเอง: ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิของคนพื้นเมืองดั้งเดิม (คนอินเดียน) ในลาตินอเมริกา

นอกจากขบวนการสิทธิสตรีที่ผู้เขียนได้กล่าวมาแล้วในหัวข้อ 2.3 (1) ข้างต้น ขบวนการเรียกร้องสิทธิของคนพื้นเมืองดั้งเดิม (indigenous peoples) ในประเทศต่าง ๆ อย่างขบวนการของคนอเมริกันอินเดียน และขบวนการของคนอเมริกันเชื้อสายซามัว ในมลรัฐฮาวายในประเทศสหรัฐอเมริกา, ขบวนการของชาวอะบอริจินิส ในประเทศออสเตรเลียและนิวซีแลนด์, หรือขบวนการของคนอินเดียนพื้นเมืองในประเทศต่าง ๆ ในทวีปลาตินอเมริกา ที่ผู้เขียนจะกล่าวถึงในที่นี้นั้น ต่างก็เป็นทั้งขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิ และเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ที่น่าสนใจมาก เพราะ ประการแรก การเคลื่อนไหวของคนพื้นเมืองดั้งเดิมเหล่านี้ อาจนำเราไปสู่การขบคิดทบทวนเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า "สิทธิ" ใหม่ก็ได้ ด้วยคนพื้นเมืองดั้งเดิมเหล่านี้ต่างก็มีระบบคิด ระบบคุณค่า ระบบกฎหมาย และจารีตปฏิบัติของตัวเอง ที่แตกต่างไปจากวิถีคิดในระบบปัจจุบันของเราที่เรียกว่า "ระบอบรัฐธรรมนูญสมัยใหม่" (modern constitutionalism; ดูรายละเอียดการเปรียบเทียบสองระบบคิดนี้ได้ในงานที่น่าสนใจยิ่งของ Tully, 1995) ประการที่สอง การเคลื่อนไหวของคนพื้นเมืองดั้งเดิมเหล่านี้ ถือได้ว่าเป็นตัวอย่างรูปธรรมที่ชัดเจนของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ เนื่องจากมิใช่เป็นการเคลื่อนไหวเพื่อช่วงชิงอำนาจรัฐ แต่เป็นการเคลื่อนไหวเพื่อต้องการความเฉพาะเจาะจงหรือเอกลักษณ์ของตัวเองให้ได้รับการยอมรับ นั่นคือเป็น identity movement แบบหนึ่ง

ความน่าสนใจของขบวนการเรียกร้องสิทธิของคนพื้นเมืองดั้งเดิมในประเทศต่าง ๆ ในทวีปลาตินอเมริกา หรือที่เรียกขานกันในภาษาอังกฤษว่า "A Pan-American Indigenous Peoples Movement" (หากไม่ระบุเป็นอย่างอื่น รายละเอียดต่อไปนี้จะเก็บสาระสำคัญมาจากการงานของ Van Cott, 1996) นั้น อยู่ที่เป็น การเคลื่อนไหวเรียกร้อง บนเวทีนานาชาติ ผ่านองค์การสหประชาชาติ ด้วยการพยายามขูการเรียกร้องสิทธิในการปกครองตนเองของตน (self-determination) ให้เป็นส่วนหนึ่งของสิทธิมนุษยชน (human rights) จนสามารถนำไปสู่ร่างคำประกาศว่าด้วยสิทธิของคนพื้นเมืองดั้งเดิม (the draft declaration on the rights of indigenous peoples) ในปีค.ศ.1987 และกำลังอยู่ในระหว่างการพิจารณาของคณะกรรมการว่าด้วยสิทธิมนุษยชนขององค์การสหประชาชาติในปัจจุบัน นอกจากนี้ การเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิในการปกครองตนเองของคนพื้นเมืองดั้งเดิมในลาตินอเมริกาเหล่านี้ ก็มีใช้เป็นการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องอิสรภาพ และนำไปสู่การตั้งรัฐ-ชาติใหม่ อย่างขบวนการปลดปล่อย/ ขบวนการแบ่งแยกดินแดนในอดีต เพราะเห็นว่าการกระทำดังกล่าว เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ (ดูเปรียบเทียบกับขบวนการโซลิดาริตีในประเทศโปแลนด์ ที่ผู้เขียนได้กล่าวถึงในหัวข้อ 2.1 ข้างต้น ซึ่งก็คิดในทำนองนี้เช่นกัน) ฉะนั้น การเรียกร้องสิทธิในการปกครองตนเองของคนพื้นเมืองดั้งเดิมเหล่านี้ จึงเป็นการเรียกร้อง สิทธิในการปกครองตนเองอย่างจำกัด (internal self-determination) มากกว่าการเรียกร้องเพื่อนำไปสู่การตั้งรัฐอธิปไตยของตัวเอง (external self-determination; ดูรายละเอียดและความแตกต่างของสิทธิในการปกครองตนเองสองแบบนี้ได้ใน Cassese, 1995: esp. chs. 4, 5)

นั่นคือ การเคลื่อนไหวเรียกร้องของคนพื้นเมืองดั้งเดิมในลาตินอเมริกา มิใช่เป็นการเรียกร้องเพื่อต้องการสิทธิในการปกครองตนเองในระดับชาติ (a national self-determination) แต่เป็นเพียงต้องการเรียกร้องสิทธิในการปกครองตนเองภายใต้รัฐ-ชาติของคนพื้นเมืองดั้งเดิม (indigenous peoples's self-determination) ส่วนสาเหตุที่ต้องเคลื่อนไหวเรียกร้องในระดับนานาชาติมากกว่าในระดับชาติ ก็เพราะว่าเกรงจะถูกใช้ความรุนแรงเข้าจัดการจากรัฐ ภายใต้ข้ออ้างของการเป็นขบวนการปลดปล่อย/ ขบวนการแบ่งแยกดินแดน มากกว่าเป็นขบวนการเรียกร้องสิทธิในการปกครองตนเองอย่างจำกัดดังกล่าวมาแล้วข้างต้น การเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิในเวทีระดับนานาชาตินี้ เคยทำได้ผลสำเร็จมาแล้ว ดังกรณีของนายเนลสัน แมนเดลา กับพรรคอาฟริกันแห่งชาติของเขา (the African National Congress Party) ซึ่งสามารถโค่นล้มลัทธิแบ่งแยกผิวอย่างรุนแรง (apartheid) ในประเทศอาฟริกาใต้ลงได้สำเร็จ ด้วยการพุ่งการเคลื่อนไหวในระยะหลัง ๆ ไปยังประชาคมโลก มากกว่าเคลื่อนไหวภายในประเทศอาฟริกาใต้เอง

ส่วนเหตุผลสำคัญที่ทำให้คนพื้นเมืองดั้งเดิมเหล่านี้ ลุกขึ้นมาเรียกร้องสิทธิในการปกครองตนเอง ก็เนื่องมาจากประวัติศาสตร์ที่ถูกแย่งชิงที่ดิน และทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ ไปโดยเจ้าอาณานิคม ประกอบกับความอยู่รอดของคนพื้นเมืองดั้งเดิมเหล่านี้เอง กำลังถูกคุกคามอย่างมากจากทั้งสื่อมวลชน ระบบกฎหมาย และระบบการศึกษาสมัยใหม่ ที่มุ่งสลายเอกลักษณ์/ตัวตน ความเป็นคนพื้นเมืองดั้งเดิมของบุคคลเหล่านี้ลงในทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านวัฒนธรรม สังคม กฎหมาย และระบบคิด (ดูเปรียบเทียบกับงานของ Clifford, 1988:chs.9, 12) ฉะนั้น เพื่อความอยู่รอดของตนเอง คนพื้นเมืองดั้งเดิมเหล่านี้ จึงลุกขึ้นมาเคลื่อนไหวเรียกร้อง ด้วยการสร้างคำนิยามชุดใหม่ให้กับสิ่งที่เรียกว่า "สิทธิในการปกครองตนเอง" (self-determination) และ "ความเป็นคนพื้นเมืองดั้งเดิม" (indigenous peoples) เพื่อที่จะสามารถปกป้องรักษาที่ดิน แหล่งทรัพยากร และเอกลักษณ์/ตัวตนของตนไว้ให้ได้ ทั้งนี้เพื่อเป้าหมายสุดท้าย คือการอยู่รอดของตนเองในฐานะที่เป็นมนุษย์ที่ได้รับการเคารพและยอมรับในความเป็นคนพื้นเมืองดั้งเดิมของตน

นั่นคือ สิทธิในการปกครองตนเองสำหรับคนพื้นเมืองดั้งเดิมเหล่านี้ หมายถึงความเป็นอิสระจากรัฐ ไม่ถูกควบคุมโดยรัฐ สามารถเข้าไปมีบทบาทหน้าที่ในด้านต่าง ๆ ที่รัฐผูกขาดทำอยู่ ได้รับการยอมรับในความเป็นกลุ่มเชื้อชาติ/กลุ่มวัฒนธรรมของตน กล่าวอีกนัยหนึ่ง คนพื้นเมืองดั้งเดิมเหล่านี้ ต้องการให้ทั้งรัฐ-ชาติ และประชาคมโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งกฎหมายระหว่างประเทศ ยอมรับว่ากลุ่มวัฒนธรรม (culturally distinct ethnic groups) เป็นหน่วยอิสระทางการเมืองประเภทหนึ่ง ที่มีอาณาเขตและอำนาจอธิปไตยของตัวเอง แต่มิใช่เป็นการแบ่งแยกออกจากรัฐ แต่ต้องการให้รัฐยอมรับในความเป็นอิสระของตนในระดับหนึ่ง สามารถจัดการกับกิจกรรมต่าง ๆ ของตัวเองได้ บนมาตรฐานของจารีตปฏิบัติของกลุ่มตน ไม่ใช่จะใช้แต่กฎเกณฑ์ กติกา ระบบกฎหมายของรัฐ ซึ่งเป็นคนกลุ่มอื่นที่มีโชคนินเดียมาบังคับใช้กับคนอินเดีย โดยคนพื้นเมืองดั้งเดิมเหล่านี้ ต้องการเรียกร้องความเป็นอิสระใน 3 ด้านด้วยกัน กล่าวคือ ประการแรก ความเป็นอิสระในการจัดการกับการพัฒนาเศรษฐกิจของตัวเอง (economic autonomy) มิใช่เป็นการพัฒนาที่ยัดเยียดจากรัฐ จากเจ้าของที่ดิน และจากทุนต่างชาติ เพราะการพัฒนาของรัฐเท่าที่

ผ่านมา เป็นการพัฒนาที่ตัดขาดจากรากเหง้าทางวัฒนธรรมของคนพื้นเมืองดั้งเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การพัฒนาที่จัดระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินส่วนรวม/กรรมสิทธิ์ชุมชน และแทนที่ด้วยระบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล/ทรัพย์สินส่วนบุคคล นอกจากนี้ ยังเป็นการพัฒนาที่ไม่ให้สิทธิแก่คนพื้นเมืองดั้งเดิมในการดูแลและจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และที่ดินในเขตของพวกเขา/เธอ การจัดการกับเศรษฐกิจในแบบของคนพื้นเมืองดั้งเดิม แม้จะดูว่าไม่มีเหตุผลในเชิงเศรษฐกิจในสายตาของรัฐ แต่ก็มีเหตุผลในเชิงวัฒนธรรมและในเชิงประวัติศาสตร์ของคนพื้นเมืองดั้งเดิมเหล่านี้ และสิทธินี้--สิทธิในการจัดการกับระบบเศรษฐกิจในแบบของคนพื้นเมือง (indigenous economies) ก็คือสิทธิขั้นพื้นฐานของสิทธิมนุษยชน ที่ควรได้รับการเคารพ และยอมรับจากรัฐ-ชาติ

ประการที่สอง เป็นเรื่องของความเป็นอิสระทางการเมือง กล่าวคือ คนพื้นเมืองดั้งเดิมในลาตินอเมริกา เรียกร้องการยอมรับในระบบ องค์การของพวกเขา ให้สามารถใช้กฎหมายจารีตปฏิบัติจัดการกับกิจการของตนเองได้ (customary laws) ในบริบทที่ไม่ขัดกับมาตรฐานสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน เป็นการเรียกร้องให้เปิดพื้นที่ทางการเมืองสำหรับคนพื้นเมืองดั้งเดิมให้มากขึ้น มากกว่าการกลืนกลายคนพื้นเมืองดั้งเดิม ให้เป็นส่วนหนึ่งของระบบรัฐธรรมาภิบาลสมัยใหม่แต่เพียงแบบเดียว เช่น ให้มีตัวแทนของคนพื้นเมืองดั้งเดิมในรัฐสภามากขึ้น มีการปรับเปลี่ยนระบบโครงสร้างการเมืองให้เกิดการยอมรับในเอกลักษณ์ความเป็นคนพื้นเมืองดั้งเดิมมากขึ้น เป็นต้น,

ประการที่สาม เป็นความอิสระทางด้านวัฒนธรรม ที่สำคัญคือ สิทธิในการใช้ภาษาของตนเอง เป็นการเรียกร้องสิทธิที่จะดำรงอยู่ในเชิงวัฒนธรรม มีจารีตปฏิบัติ ความคิด ความเชื่อแบบของตนเอง มีหลักสูตรการเรียน การสอน การพูดถึงเรื่องราวของตนเอง ไม่ใช่หลักสูตรที่จัดโดยรัฐ-ชาติอย่างเดียว

สำหรับสิ่งที่เรียกว่า "ความเป็นคนพื้นเมืองดั้งเดิม" (indigenous peoples) จะเป็นปัญหามากพอๆ กับความหมายของสิ่งที่เรียกว่า "สิทธิในการปกครองตนเอง" ข้างต้น เพราะสำหรับขบวนการเคลื่อนไหวเหล่านี้ จะหลีกเลี่ยงหรือ ไม่ยอมรับนิยามว่าใครคือคนพื้นเมืองดั้งเดิม แต่เปิดกว้างให้เจ้าตัวนิยามกันเอง เพราะเห็นว่า สิทธิในการนิยามว่าตัวเองคือใคร หรือคืออะไรนั้น คือสิทธิขั้นพื้นฐานของการปกครองตนเองเลยทีเดียว (the right of self-identification is the basic foundation of the right of self-determination, Van Cott, 1996:56) ไม่ใช่ปล่อยให้ผู้อื่นมาสร้างคำนิยามให้กับเรา และสิ่งนี้เองคือปัญหาของขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิของคนพื้นเมืองดั้งเดิมในลาตินอเมริกา เนื่องจากเมื่อไม่ชัดเจนว่าใครคือคนพื้นเมืองดั้งเดิมแล้ว ก็ไม่สามารถพูดถึงสิทธิ หน้าที่ และเรื่องอื่นๆ ที่ตามมาได้เลยในทรรคนะของรัฐ-ชาติ และประชาคมโลกที่คุ้นเคยกับการสร้างคำนิยามให้กับสรรพสิ่งต่างๆ

นอกจากปัญหาเรื่องคำนิยามหรือความหมายของสิ่งที่เรียกว่า "สิทธิในการปกครองตนเอง" และ "ความเป็นคนพื้นเมืองดั้งเดิม" แล้ว ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิของคนพื้นเมืองดั้งเดิมในลาตินอเมริกา ยังต้องเผชิญกับอุปสรรคที่สำคัญๆ อีกหลายประการ ประการแรก

ได้แก่คำถามที่ว่า ด้วยเหตุผลใดที่คนพื้นเมืองดั้งเดิมเหล่านี้ จึงสมควรได้รับสิทธิในการปกครองตนเอง ได้รับการคุ้มครองสิทธิของตน มากกว่า คนกลุ่มน้อยประเภทอื่นๆ ทำไมจะต้องเป็น "สิทธิในการปกครองตนเอง ของคนพื้นเมืองดั้งเดิม" แทนที่จะเป็น "สิทธิในการปกครองตนเอง" เฉยๆ คือเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของ ทุกคน ไม่ใช่เป็นสิทธิเฉพาะของคนกลุ่มใดเท่านั้น ในส่วนของคนพื้นเมืองดั้งเดิมแล้ว ประเด็นนี้เป็นจุดแตกหักที่สำคัญ เพราะการเรียกร้องสิทธิในการปกครองตนเองของคนพื้นเมืองดั้งเดิม เท่ากับเป็นการเรียกร้องให้ยอมรับในสิทธิของคนพื้นเมืองดั้งเดิมว่ามีอยู่/ เป็นอยู่จริง ขณะเดียวกันก็เป็นการขยายคำนิยามของสิ่งที่เรียกว่า "กฎหมายระหว่างประเทศ" ให้กว้างไกลไปจากเดิมที่มองว่าเป็นเพียงกฎหมายระหว่างรัฐสู่การเป็นกฎหมายระหว่างประเทศของประชาชน (international law of peoples) ไม่ใช่กฎหมายระหว่างประเทศของรัฐแต่เพียงอย่างเดียวอย่างที่เป็นอย่างอยู่ (international law of states) นั่นคือ ไม่ใช่เฉพาะรัฐ-ชาติเท่านั้น จึงจะถือว่าเป็นผู้ทรงสิทธิในกฎหมายระหว่างประเทศ แต่กลุ่มเชื้อชาติ/กลุ่มวัฒนธรรมต่าง ๆ อย่างคนพื้นเมืองดั้งเดิม ก็ชอบที่จะเป็นผู้ทรงสิทธิในกฎหมายระหว่างประเทศเช่นกัน

อุปสรรค ประการที่สอง ของการเคลื่อนไหวเรียกร้องอยู่ที่ว่า คนอินเดียนพื้นเมืองที่อยู่ในประเทศต่าง ๆ ในลาตินอเมริกา มักมีฐานะยากจน ถูกกีดกันปิดกั้นออกจากบริการสาธารณะที่สำคัญ ๆ ของรัฐ เช่น การศึกษา ถูกเอารัดเอาเปรียบในเชิงเศรษฐกิจ เพราะไม่มีทักษะใหม่ ๆ ที่ตลาดต้องการ ไม่มีเงินทุน ยิ่งไปกว่านั้น ยังต้องเผชิญกับการรวมศูนย์อำนาจของรัฐต่าง ๆ ในลาตินอเมริกา ทำให้ไม่มีอำนาจต่อรองทางการเมือง ไม่มีตัวแทนในปริมาณที่มากพอทั้งในพรรคการเมือง และในรัฐสภา สิ่งเหล่านี้ทำให้การเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิในการปกครองตนเองของคนพื้นเมืองดั้งเดิมในลาตินอเมริกาเป็นไปด้วยความยากลำบาก

อุปสรรค ประการที่สาม ได้แก่ข้ออ้างในการเคลื่อนไหวเรียกร้องเอง กล่าวคือ การอ้างเหตุผลทางประวัติศาสตร์ ดูจะไม่ค่อยมีน้ำหนักเท่าใดนักในสายตาของสมาชิกของระบอบรัฐธรรมนูญสมัยใหม่ การอ้างว่าถูกเอารัดเอาเปรียบในประวัติศาสตร์ และการอ้างฐานะที่เป็น ชาติชนิตหนึ่งในอดีต เนื่องจากสามารถเป็นคู่สัญญาในสนธิสัญญาต่าง ๆ ที่ทำกับชาติมหาอำนาจตะวันตก แสดงว่าชาติตะวันตกในอดีต ยอมรับความเป็นชาติของคนพื้นเมืองดั้งเดิม นั่นคือ ยอมรับในอำนาจอธิปไตยและยอมรับในความเป็นนิติบุคคลของคนพื้นเมืองดั้งเดิม ดังนั้น จึงเป็นสิทธิที่ชอบธรรม ที่คนพื้นเมืองดั้งเดิมจะกลับมาทวงสิทธิในฐานะที่เป็น "บุคคล" ในกฎหมายระหว่างประเทศ ในปัจจุบัน กล่าวอีกนัยหนึ่ง คนพื้นเมืองดั้งเดิมพยายามเสนอข้อถกเถียงว่า ในอดีตตนมีฐานะเป็น "ชาติ" เท่าเทียมกับประเทศตะวันตก และมีรูปแบบการปกครองของตนเองที่เห็นได้เด่นชัด ในอดีตฐานะความเป็นชาติ ความเป็นนิติบุคคลของคนพื้นเมืองดั้งเดิมได้รับการยอมรับจากชาติตะวันตก ดังนั้น ประเด็นสำคัญจึงน่าจะอยู่ที่ว่า คนพื้นเมืองดั้งเดิมเหล่านี้ ได้สูญเสียฐานะความเป็นชาติและความเป็นนิติบุคคลไปได้อย่างไร และสูญเสียไปเมื่อใดมากกว่า ฐานะของคนพื้นเมืองดั้งเดิมเหล่านี้ เพิ่งมาถูกเปลี่ยนในศตวรรษที่ 19 และศตวรรษที่ 20 นี้เอง ผ่านระบอบรัฐธรรมนูญสมัยใหม่ ที่ลดฐานะความเป็นบุคคลในกฎหมายระหว่างประเทศของบรรดาคนพื้นเมืองดั้งเดิมเหล่านี้ ลงมาเป็นเพียงฐานะของบุคคลภายใต้กฎหมายภายในของรัฐ-ชาติ

เมื่อการเรียกร้องสิทธิในการปกครองตนเองอย่างสมบูรณ์ ด้วยการแยกตัวออกไปตั้งรัฐ-ชาติใหม่ของตัวเอง (external self-determination) เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ เนื่องจากจะต้องเผชิญกับการปราบปรามอย่างรุนแรงของรัฐ ประกอบกับคนพื้นเมืองดั้งเดิมเองก็ไม่พร้อมสำหรับทางเลือกนี้ นอกจากนี้ การเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิในการปกครองตนเองอย่างจำกัด (internal self-determination) ก็มีปัญหาอีก เพราะไม่สามารถก้าวข้ามเรื่องอาณาเขต/พรมแดนในกฎหมายระหว่างประเทศปัจจุบันไปได้ ด้วยจารีตหลักของกฎหมายระหว่างประเทศในการขบคิด พิจารณาเกี่ยวกับสิทธิในปัจจุบัน ยังคงยึด อาณาเขต/ดินแดน มากกว่าเรื่องของเชื้อชาติ/ กลุ่มคน/ กลุ่มวัฒนธรรม หรือประวัติศาสตร์ ดังนั้น คนพื้นเมืองดั้งเดิมในลาตินอเมริกาจึงไม่มีทางเลือกเป็นอย่างอื่นนอกจากเคลื่อนไหวในระดับนานาชาติ เพื่อสร้างคำนิยามชุดใหม่ให้กับสิ่งที่ตนเองเคลื่อนไหวเรียกร้อง ด้วยการพยายามชี้ให้เห็นว่า การให้ความสำคัญกับดินแดน/ อาณาเขตของรัฐ ทำให้มองข้าม/ ไม่มีพื้นที่หรือที่ว่างให้กับความแตกต่างหลากหลายของกลุ่มคนภายใต้อาณาเขตของรัฐไป ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของเชื้อชาติ วัฒนธรรม ลัทธิความเชื่อ หรือผิวสี บรรดาระบบตัวแทนที่เป็นอยู่ ก็เป็นเพียงตัวแทนทางการเมือง/ ตัวแทนทางความคิด มากกว่าตัวแทนทางเพศ เชื้อชาติ วัฒนธรรม (ดูการเสนอข้อถกเถียงทำนองนี้ได้ในงานที่น่าสนใจยิ่งของ Phillips, 1995) ยิ่งไปกว่านั้น การยอมรับในอาณาเขตของประเทศอย่างที่เป็นอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในลาตินอเมริกา และในประเทศโลกที่สามอื่น ๆ ก็เท่ากับเป็นการมองข้าม การใช้ความรุนแรงเข้ายึดครองดินแดนเหล่านี้ของเจ้าอาณานิคมในอดีต ในวันนี้ การปฏิเสธการเรียกร้องสิทธิในการปกครองตนเองของคนพื้นเมืองดั้งเดิม ก็เท่ากับเป็นการตอกย้ำในนิยามความเป็นประชาชน บนฐานของอาณาเขตของประเทศเท่านั้น ไม่ยอมรับในคำนิยามแบบอื่น ๆ และยังเป็นการมองข้ามความยุติธรรม ความโหดร้ายรุนแรงต่าง ๆ ที่คนพื้นเมืองดั้งเดิมได้รับในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาอีกด้วย

ในทางกลับกัน ถ้าหากยอมรับในสิทธิในการปกครองตนเองของคนพื้นเมืองดั้งเดิม ก็จะสร้างความไม่ยุติธรรมให้กับคนกลุ่มน้อยแบบอื่น ๆ เช่น กลุ่มศาสนา กลุ่มภาษา เป็นต้น ยิ่งถ้าหากพิจารณาในบริบทของรัฐ-ชาติด้วยแล้ว ยิ่งเป็นปัญหามากขึ้น เพราะถ้าหากยอมให้คนกลุ่มน้อยต่าง ๆ เรียกร้องสิทธิในการปกครองตนเอง เอกภาพและความมั่นคงภายในชาติก็จะสั่นคลอน แต่ถ้าหากมองในแง่ของสิทธิมนุษยชนแล้ว การเคลื่อนไหวเรียกร้องของคนพื้นเมืองดั้งเดิมก็ชอบที่จะทำได้ เพราะการที่รัฐ-ชาติใช้กำลังเข้าปราบปราม หรือใช้มาตรการเก็บกดปิดกั้นต่าง ๆ ก็เท่ากับเป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชนของบรรดาคนกลุ่มน้อยเหล่านี้ พร้อม ๆ กับการสร้างความระส่ำระสายให้กับเพื่อนบ้าน อันเนื่องมาจากปัญหาผู้อพยพลี้ภัย เกิดสงครามกลางเมือง และขบวนการก่อการร้ายต่าง ๆ ดังที่ปรากฏในประเทศต่าง ๆ ในปัจจุบัน ดังนั้น เพื่อความสงบสุขของโลก องค์การสหประชาชาติจึงต้องหันมาชูเรื่องสิทธิมนุษยชน

ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิของคนพื้นเมืองดั้งเดิมในลาตินอเมริกาข้างต้น คงพอจะเป็นตัวอย่างแสดงให้เราเห็นถึงความยุ่งยาก และความสลับซับซ้อนของขบวนการเรียกร้องสิทธิต่าง ๆ ในปัจจุบัน ขณะเดียวกันก็บังคับให้เราต้องขบคิด ทบทวน ถึงบรรดาระบบและโครงสร้างทางการเมืองและสังคมที่ดำรงอยู่ด้วยว่าจะสามารถปรับเปลี่ยน เพื่อเปิดพื้นที่ให้กับการเรียก

ร่องเหล่านี้ได้มากน้อยเพียงไร กระแสโลกในปัจจุบันและในอนาคต จึงน่าจะเคลื่อนไปในทิศทางที่เปิดกว้าง ยอมรับในความแตกต่างและหลากหลายมากขึ้น รัฐ-ชาติเองจะต้องปรับเปลี่ยนบทบาท และนโยบายของตนให้เปิดกว้าง เพื่อเปิดโอกาสให้คนพื้นเมืองดั้งเดิม และบรรดากลุ่มคนที่ถูกเก็บกดปิดกั้นต่าง ๆ (the subaltern groups) สามารถเข้ามามีบทบาท มีส่วนร่วมในระบบได้ ในแบบฉบับเฉพาะของตัวเอง ลำพังระบบประชาธิปไตยแบบตัวแทน และการพัฒนาอย่างเป็นอยู่ ไม่เพียงพอที่จะเปิดพื้นที่ให้กับคนพื้นเมืองดั้งเดิม เพราะประชาธิปไตยเสรีนิยมแบบตะวันตก ที่เน้นเสรีภาพส่วนบุคคล ความเท่าเทียมกันทางด้านโอกาส และระบบตัวแทนบนฐานของความคิด ไม่สอดคล้องกับระบบคิด และวิถีชีวิตของคนพื้นเมืองดั้งเดิม ซึ่งเน้นสิทธิชุมชน กรรมสิทธิ์ร่วมในทรัพยากร การมีส่วนร่วมโดยตรง และการตัดสินใจบนฐานของความเห็นพ้องต้องกัน ขณะเดียวกัน วิถีคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ดำรงอยู่ ก็เน้นแต่การทำให้เหมือนกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งให้เหมือนกับสังคมตะวันตก ทำให้ทฤษฎีทางด้านการพัฒนาเท่าที่ผ่านมา มองข้าม/ ไม่ให้ความสำคัญกับเรื่องของเพศ (ดู Waylen, 1996 เป็นตัวอย่าง), เชื้อชาติ (ดู Stavenhagen, 1986) และศาสนา (ดู Haynes, 1993 และ Binder, 1988) เลย แต่จากการเคลื่อนไหวเรียกร้องของคนพื้นเมืองดั้งเดิมในประเทศต่าง ๆ ทำให้ต้องมีการหันกลับมาให้ความสนใจเรื่องเชื้อชาติ กลุ่มคน ในกระบวนการพัฒนามากขึ้น หรือที่เรียกว่า "ethnodevelopment" นั้นเอง (ดูรายละเอียดในงานบุกเบิกทำนองนี้ได้ใน Stavenhagen, 1986)

(3) สิทธิมนุษยชน: ขบวนการเรียกร้องสิทธิของสตรีอินเดียในประเทศคานาดา

ขบวนการเรียกร้องสิทธิของสตรีอินเดียในประเทศคานาดา (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน Two-Axe Early, 1994) ก็เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของขบวนการเรียกร้องสิทธิสตรี และขบวนการเคลื่อนไหวของคนพื้นเมืองดั้งเดิม และก็เช่นเดียวกันกับในสังคมอื่น ๆ ลำพังการเป็น สตรี เพียงอย่างเดียวก็ยังไม่เพียงพอแล้วในสังคมที่ผู้ชายเป็นใหญ่ แต่ถ้าเป็นสตรีด้วย และยากจนด้วย อย่างกรณีของสตรีในอินเดียและบังคลาเทศ ที่ผู้เขียนได้กล่าวมาแล้วในหัวข้อ 2.3 (1) ก็ยิ่งซ้ำร้ายใหญ่ ยิ่งถ้าหากเป็นสตรีด้วย ยากจนด้วย และเป็นชนกลุ่มน้อยด้วย อย่างสตรีผิวดำในประเทศสหรัฐอเมริกา หรือสตรีอินเดียในประเทศคานาดา สถานการณ์ยิ่งเลวร้ายหนักขึ้นอีกหลายเท่า เพราะจะถูกเลือกปฏิบัติ ถูกเอารัดเอาเปรียบ และถูกเก็บกดปิดกั้นสิทธิในด้านต่าง ๆ มากมาย ดังกรณีของสตรีอินเดียในประเทศคานาดา ที่ผู้เขียนจะกล่าวถึงในที่นี้

ประเด็นที่ขบวนการสิทธิของสตรีอินเดียในประเทศคานาดาเรียกร้อง คือความอยู่ดีธรรมของพระราชบัญญัติอินเดีย (the Indian Act) ของประเทศคานาดา ซึ่งนอกจากจะเป็นพระราชบัญญัติที่ไม่ได้ผ่านความเห็นชอบของคนอินเดียในคานาดาแล้ว ยังเลือกปฏิบัติต่อผู้ชายและผู้หญิงอินเดียแตกต่างกันอย่างน่ารังเกียจมากด้วย กล่าวคือ ในพระราชบัญญัติอินเดียฉบับดังกล่าว กำหนดว่าถ้าสตรีอินเดียคนใด แต่งงานกับผู้ชายที่ไม่ใช่ คนอินเดียด้วยกัน ก็จะไม่หมดสภาพความเป็นคนอินเดียทันที คือสูญเสียทั้งเอกลักษณ์ของความเป็นคนอินเดีย และสูญเสียสิทธิทุกอย่างในฐานะที่เป็นคนอินเดียด้วย เช่น ไม่มีสิทธิรับมรดก ถูกตัดออกจากเผ่า ห้ามมี

บทบาทใด ๆ ในชุมชนอินเดีย ถูกไล่ออกจากบ้านพัก ถูกตัดขาดจากครอบครัว ญาติมิตร เพื่อนฝูง ชุมชน เมื่อตายไปแล้วก็ไม่มีสิทธิที่จะนำศพมาฝังในสุสานที่คนอินเดียถือว่าศักดิ์สิทธิ์ หมัดโอกาสฝังศพใกล้พ่อแม่ตัวเอง ในขณะที่ผู้ชายอินเดีย หากแต่งงานกับผู้หญิงที่ไม่ใช่คนอินเดีย ก็ไม่สูญเสียสิทธิใด ๆ ทั้งสิ้น ยิ่งไปกว่านั้น ผู้หญิงอื่นที่แต่งงานกับผู้ชายอินเดีย ก็จะได้รับสิทธิทุกประการเช่นผู้หญิงอินเดีย

คำถามเกิดขึ้นว่า เพียงเพราะการเป็นผู้หญิงอย่างเดียวหรือ ที่ทำให้ต้องถูกตัดขาดจากเอกลักษณ์ และสิทธิต่าง ๆ ที่ได้มาจากการเกิด ข้อห้ามดังกล่าวมีความยุติธรรมหรือไม่? ความผิดที่สตรีอินเดียเหล่านี้ทำคือ แต่งงานกับผู้ชายที่ไม่ใช่คนอินเดีย การแต่งงานสามารถสลายเอกลักษณ์ ตัวตน และสิทธิต่าง ๆ ของคนได้มากมายถึงขนาดนี้หรือไม่? ประเด็นเหล่านี้ ผู้เขียนมีความเห็นว่าน่าจะสามารเทียบเคียงได้กับฐานะของสตรีในกฎหมายไทย คือเมื่อแต่งงานแล้วสถานภาพของสตรีก็ถูกเปลี่ยนจาก “นางสาว” เป็น “นาง” และต้องใช้นามสกุลสามีด้วย ในขณะที่ผู้ชายแต่งงานแล้ว กลับไม่มีการเปลี่ยนแปลงสถานภาพใด ๆ ทั้งสิ้น ทำไมสังคมไทยต้องกระทำกับผู้หญิงถึงขนาดนี้?

ขบวนการสิทธิของสตรีอินเดียในแคนาดาเห็นว่า พระราชบัญญัติอินเดียฉบับนี้ ไม่ยุติธรรมต่อสตรี เป็นกฎหมายที่เลือกปฏิบัติ (discriminatory) และลำเอียงเข้าข้างเพศชายอย่างสูง (sexist) จึงลุกขึ้นมาเคลื่อนไหวคัดค้าน ด้วยการเสนอข้อถกเถียงว่า ในระบบคิดของคนอินเดีย ไม่มีการแยกเพศอย่างชัดเจน และขอให้เพศชายเป็นใหญ่อย่างวิธีคิดของคนผิวขาว ซึ่งเป็นผู้ร่างกฎหมายว่าด้วยคนอินเดียขึ้นมา สำหรับคนอินเดียแล้ว ทั้งเพศชายและเพศหญิงมีฐานะเท่าเทียมกันยิ่งไปกว่านั้น พระราชบัญญัติฉบับดังกล่าว ยังขัดแย้งและไม่เคารพต่อวัฒนธรรม จารีตปฏิบัติของคนอินเดีย และที่สำคัญที่สุดคือ เป็นข้อกำหนดที่ขัดกับหลักการว่าด้วยสิทธิมนุษยชนขององค์การสหประชาชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สิทธิในการปกครองตนเองของคนพื้นเมืองดั้งเดิม (ดูรายละเอียดในหัวข้อ 2.3 (2) ข้างต้น) เนื่องจากเป็นกฎหมายที่ไม่เคารพในความแตกต่างหลากหลายของคนในสังคมเลย ในวันนี้ ขบวนการเรียกร้องสิทธิของสตรีอินเดียในประเทศแคนาดา จึงเป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ในปัจจุบัน เพราะเป็นขบวนการที่เน้นการเคลื่อนไหวเรียกร้องในปริภูมิของวัฒนธรรม ด้วยการชูเอกลักษณ์เฉพาะของตัวเอง อันเนื่องมาจากถูกรัฐ-ชาติรุกรานไป

ขบวนการเรียกร้องสิทธิของสตรีอินเดียในประเทศแคนาดา เริ่มเคลื่อนไหวในปีค.ศ. 1965 โดยมี Two-Axe Early เป็นหัวทอกคนหนึ่งในการขบวนการ ความสำเร็จของขบวนการเป็นผลมาจากการร่วมมือประสานงาน ระหว่าง ขบวนการสิทธิสตรีในแคนาดา และขบวนการสิทธิสตรีในประเทศต่าง ๆ จึงเป็นการเคลื่อนไหวข้ามพรมแดนรัฐ-ชาติ ด้วยการสร้างแรงกดดันต่าง ๆ ต่อรัฐบาลแคนาดา พยายามฉายภาพรัฐบาลแคนาดา/สังคมแคนาดาว่ามีการเก็บกด ปิดกั้นทางเพศสูง จนในต้นคริสต์ทศวรรษ 1990s จึงยอมเสนอร่างแก้ไขพระราชบัญญัติอินเดีย เพื่อให้สิทธิแก่สตรีอินเดียเท่าเทียมกับบุรุษอินเดีย แต่กว่าจะมาถึงจุดนี้ได้ ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อเรียก

ร้องสิทธิของสตรีอินเดียในประเทศแคนาดา ก็ได้รับบทเรียนที่เข้มข้นมากมาย กล่าวคือ ได้เรียนรู้ถึงเล่ห์เหลี่ยม ชั้นเชิงของนักการเมืองในการบิดพลิ้วคำมั่นสัญญาต่าง ๆ ที่ให้ไว้กับขบวนการ ตัวอย่างเช่นในปี 1969 รัฐบาลแคนาดาได้จัดตั้งคณะกรรมการว่าด้วยสถานภาพของสตรีชุดใหม่ขึ้นมา ทำให้ขบวนการเรียกร้องสิทธิของสตรีอินเดียเห็นว่า เป็นโอกาสดีจึงทำหนังสือเรียกร้อง/ร้องเรียนต่อคณะกรรมการ คณะกรรมการชุดดังกล่าว ก็รับข้อเสนอของขบวนการ และรายงานให้รัฐบาลแคนาดารับรู้ แต่เมื่อมีการพิมพ์รายงานฉบับสมบูรณ์ออกมา ปรากฏว่าข้อเสนอ-ข้อเรียกร้องของขบวนการสิทธิของสตรีอินเดียถูกตัดออก ไม่ได้รับความสนใจจากรัฐบาลแคนาดาแต่อย่างใด บทเรียนครั้งนี้ทำให้ขบวนการเห็นว่า จะต้องมีการเคลื่อนไหวเรียกร้องในระดับชาติ และในระดับนานาชาติ เพื่อสร้างแรงกดดันต่าง ๆ ต่อรัฐบาลแคนาดา ดังนั้น ในปี 1973 จึงมีการจัดตั้งองค์กรเพื่อเรียกร้องสิทธิของคนอินเดียสำหรับสตรีอินเดีย (Indian Rights for Indian Women) ขึ้น เพื่อเป็นตัวแทนของสตรีอินเดียทั่วประเทศ และทำการเคลื่อนไหวอย่างจริงจัง อย่างต่อเนื่อง และอย่างเป็นระบบ, หรือในปี 1977 ก็เช่นกัน รัฐบาลแคนาดา เสนอพระราชบัญญัติว่าด้วยสิทธิสตรีให้รัฐสภาพิจารณา แต่ในร่างพระราชบัญญัตินี้ กลับไม่มีการพูดถึงสิทธิของสตรีอินเดียเลย

การเคลื่อนไหวเพื่อสร้างแรงกดดันต่อรัฐบาลแคนาดาในระดับนานาชาติ ของขบวนการเรียกร้องสิทธิของสตรีอินเดียในแคนาดา ถือเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญ ไม่ต่างไปจากขบวนการเรียกร้องสิทธิในการปกครองตนเองของคนพื้นเมืองดั้งเดิมในลาตินอเมริกา หรือของขบวนการโซลิดาริตี และของพรรคอาฟริกันแห่งชาติของนายเนลสัน แมนเดลา ที่ผู้เขียนได้กล่าวมาแล้ว จนในที่สุด ศาลโลกที่มีคำวินิจฉัยในปี 1981 ว่า การกระทำของรัฐบาลแคนาดาในพระราชบัญญัติอินเดีย เป็นการกระทำที่ขัดกับหลักการว่าด้วยสิทธิมนุษยชนขององค์การสหประชาชาติ การสร้างแรงกดดันในเวทีนานาชาติ การเคลื่อนไหวผ่านสื่อมวลชนต่าง ๆ นับเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญของขบวนการเรียกร้องสิทธิ เพราะทำให้รัฐบาลแคนาดาเกรงว่าจะเสียภาพลักษณ์ของตัวเองในชุมชนโลก ในฐานะที่เป็นประเทศที่มีการปกครองแบบประชาธิปไตย และในที่สุดก็นำไปสู่การแก้ไขกฎหมาย ด้วยการคืนเอกลักษณ์/ ตัวตนกลับให้แก่สตรีอินเดียอีกครั้งหนึ่ง

3. การกลับมาใหม่ของ “ประชาสังคม” (civil society), “ความเป็นการเมือง” (the political), และ “สิทธิในการไม่เชื่อฟังรัฐของประชาชน” (civil disobedience)

จากตัวอย่างต่าง ๆ ที่ผู้เขียนกล่าวถึงในหัวข้อที่ 2 ข้างต้น เกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่/ขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคม จะเห็นได้ว่า แม้ขบวนการเคลื่อนไหวเหล่านี้ จะปรากฏขึ้นในระบบการเมืองเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ที่แตกต่างกันอย่างมาก และแม้จะมีประเด็นในการเคลื่อนไหวเรียกร้องที่แตกต่างกันออกไปอย่างมากด้วยก็ตาม แต่ภายใต้ความแตกต่างและหลากหลายนี้ กลับมีลักษณะร่วมกันที่สำคัญประการหนึ่งที่น่าสนใจมาก กล่าวคือ ขบวนการเคลื่อนไหวเหล่านี้ ต่างก็เป็นการเคลื่อนไหวเรียกร้องของประชาชนธรรมดา เพื่อเรียกร้องสิทธิของตนในฐานะที่เป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย หรือไม่ก็เรียกร้องสิทธิขั้นพื้นฐานในฐานะที่เป็นมนุษย์/ สิทธิมนุษยชน รวมตลอดถึงสิทธิที่จะไม่เชื่อฟังรัฐด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่ง สิ่งที่ขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องเหล่านี้ทำ ก็คือ การขยายขอบข่ายและความแข็งแกร่งของประชาสังคมและของสิ่งที่เรียกว่า “การเมือง” ให้กว้างไกลออกไปกว่าที่เป็นอยู่ ในวันนี้ ผู้เขียนจึงมีความเห็นว่า หากเราจะทำความเข้าใจขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องเหล่านี้ เราควรจะต้องมองในบริบทที่กว้างไกลออกไปจากตัวขบวนการ โดยจัดวางขบวนการเคลื่อนไหวเหล่านี้ ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของกระแสการเคลื่อนไหวที่เรียกขานกัน ในแวดวงวิชาการปัจจุบันกระแสหนึ่งว่า “การเมืองแบบใหม่” (the new/postmodern politics) และ “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่” (the new social movements) ดังกล่าวมาแล้วในหัวข้อที่ 1 และผลลัพธ์เชิงรูปธรรมที่เกิดขึ้นของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่เหล่านี้คือ การหันกลับมาให้ความสนใจศึกษา/พูดถึงสิ่งที่เรียกว่า “ประชาสังคม” (civil society) และ “ความเป็นการเมือง” (the political) ในรูปแบบใหม่ ตั้งแต่ต้นคริสต์ทศวรรษ 1970s ในโลกวิชาการตะวันตกเป็นต้นมา จากนั้นก็แพร่ขยายไปยังประเทศต่าง ๆ (ในกรณีของประเทศไทยดูงานของ ไชยรัตน์, 2540: บทที่ 5 และของ ชุชัยและยุวดี, 2540 เป็นตัวอย่าง) ดังนั้น ความเป็น “ประชาสังคม” ของสังคมใดจึงสามารถดูได้จากความกระฉับกระเฉง และความคึกคักตื่นตัว ของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ ในสังคมนั้น ๆ ว่ามีมากน้อยแตกต่างกันอย่างไร

อย่างไรก็ตาม การตั้งข้อสังเกตทำนองนี้ ยังมีลักษณะของการสืบสายธารความคิดแบบเสรีนิยมอยู่ค่อนข้างมาก เพราะดังที่ลูค (Luke, 1994) ได้ชี้ให้เห็นอย่างน่าสนใจยิ่งว่า ในทางกลับกัน การปรากฏตัวขึ้นของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ในปัจจุบัน ก็เท่ากับเป็นการฟ้องถึงความผุพังของประชาสังคมแบบเดิมในสังคมนั้น ๆ ไปพร้อม ๆ กันด้วย ทำให้จำเป็นต้องเลือกทางเลือกที่สามในการเรียกร้องต่อต้าน ดังเช่นการใช้สิทธิที่จะไม่เชื่อฟังรัฐของประชาชน ในกรณีของขบวนการเอิร์ธเฟรส์ ที่ผู้เขียนได้กล่าวถึงข้างต้น

ในเชิงวิชาการ มีความพยายามที่จะอธิบาย หรือทำความเข้าใจกับการปรากฏตัวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่, การกลับมาใหม่ของมโนทัศน์เรื่องประชาสังคม และการหันกลับมาขบคิดทบทวนกับสิ่งที่เรียกว่า “การเมือง” ใหม่ ว่าเป็นผลมาจาก การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ในโลก (ดูตัวอย่างใน Falk, 1987) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง โลกในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 ที่บังคับให้ทั้ง “ฝ่ายซ้าย” และ “ฝ่ายขวา” ต้องหันกลับมาขบคิดทบทวนเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า “การเมือง” และ “ประชาธิปไตย” กันใหม่ (ดู Mouffe, 1993:1-8) กล่าวคือ ในส่วนของ “ฝ่ายซ้าย” เริ่มตระหนักชัดว่า ความฝันที่จะเห็นลัทธิคอมมิวนิสต์/สังคมนิยม นำไปสู่การปกครองแบบประชาธิปไตย ไม่อาจเกิดขึ้นได้จริง จะมีก็แต่ระบบเผด็จการอำนาจนิยมแบบต่าง ๆ เกิดขึ้นในสังคมเหล่านี้ยิ่งไปกว่านั้น หลังจากการล่มสลายของกำแพงเบอร์ลิน ด้วยการรวมเยอรมันนีตะวันออกกับตะวันตกเข้าด้วยกัน, การล่มสลายของสหภาพโซเวียต และการสิ้นสุดของยุคสงครามเย็นก็ไม่ปรากฏว่าโลกจะสงบร่มเย็นขึ้น และมีประชาธิปไตยเพิ่มมากขึ้นอย่างที่เคยคิด/เคยเชื่อกันแต่อย่างใดตรงกันข้าม หมดยุคสงครามเย็น โลกกลับวุ่นวายเพิ่มมากขึ้น มีความขัดแย้งชนิดใหม่ ๆ เกิดขึ้นมากมายในสังคม เป็นความขัดแย้งที่ไม่ได้วางอยู่บนฐานของชนชั้น หรืออุดมการณ์ทางการเมืองอีกต่อไป แต่เป็นความขัดแย้งที่วางอยู่บนฐานที่หลากหลาย เช่น ความขัดแย้งบนฐานของเพศ เชื้อชาติ ศาสนา วัฒนธรรม รวมถึงตลอดถึงการกลับมาใหม่ของความขัดแย้งบนฐานของลัทธิชาตินิยม/ลัทธิเชื้อชาตินิยม เป็นต้น (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Calhoun, 1994)

ในส่วนของ “ฝ่ายขวา” ก็เช่นกัน ระบอบประชาธิปไตยแบบตัวแทน/ประชาธิปไตยเสรีนิยม ที่ชูปัจเจกบุคคลเป็นหลัก ก็ถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างมากว่า ไม่สามารถสร้างความเสมอภาคและความเท่าเทียมกัน ซึ่งเป็นหัวใจของการปกครองแบบประชาธิปไตยได้ ประชาธิปไตยแบบตัวแทนสับสนระหว่างสิ่งที่เรียกว่าความเสมอภาค และความเท่าเทียมกัน กับการทำให้เหมือนกัน ชูความเสมอภาคด้วยการเก็บกดเสรีภาพ ในรูปของการสร้างสิ่งที่เรียกว่า “พลเมือง” (citizen) และ “ความเป็นพลเมือง” (citizenship) แบบเดียว คือแบบของรัฐ เป็นพลเมืองของรัฐเท่านั้น ไม่สามารถเป็นพลเมืองแบบอื่น ๆ รัฐเท่านั้นที่ทรงสิทธิในการสร้างพลเมืองขึ้นมา และเฉพาะพลเมืองของรัฐเท่านั้น จึงจะทรงสิทธิต่าง ๆ ภายในอาณาเขตของรัฐในขณะนี้ ความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่นิยมยกย่องกันอย่างมากในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยม จึงเป็นเพียงเทคนิควิทยาการในการปกครองแบบหนึ่งเท่านั้น เป็นเทคนิคในการจัดระบบระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ กับประชาชนแบบหนึ่ง (ดูเปรียบเทียบกับงานของ Foucault, 1978) ประเด็นนี้ผู้เขียนคิดว่ามีความน่าสนใจมาก เพราะในขณะที่แวดวงขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคมในสังคมไทย กระแสหนึ่ง กำลังชูความเป็นพลเมืองว่าเป็นเสาหลักหนึ่งของประชาสังคมและของการปฏิรูปการเมืองการปกครอง เพื่อนำไปสู่ความเสมอภาคและความเท่าเทียมกันในสังคมไทย เนื่องจากเมื่อเปรียบเทียบกับสังคมไพร่แล้ว ความเป็นพลเมืองคือสัญลักษณ์ของความเสมอภาคและความเท่าเทียมกัน แต่กระแสโลกวิชาการกระแสหนึ่งในปัจจุบัน (ดูรายละเอียดข้างหน้า) กลับกำลังวิพากษ์วิจารณ์ความคิดเรื่องความเป็นพลเมืองแบบเสรีนิยมข้างต้นว่า เป็นตัวเก็บกดปิดกั้นความแตกต่างหลากหลายไว้ ทำให้ไม่สามารถนำไปสู่ความเสมอภาค และความยุติธรรมในสังคมได้ ฉะนั้น การชูความเป็นพลเมืองในสังคมไทย จึงควรกระทำด้วยการตระหนักถึงความปลอดภัยในการเปลี่ยนแปลงในระดับสากลด้วย